

פרשנות חוזים

הרב הלל גפן

ה. סתירות בשטר	א. הקדמה
1. סתירות בין ראשית החוזה לסופו	ב. כוונת הצדדים מול לשון השטר
2. סתירה בין שני עותקים	ג. יד בעל השטר על התחונה
3. סתירה בתאריכים	1. מקור הכלל
4. סיכום	2. בעל השטר שתפס מיטלטלין
ו. הדמים מודיעים – מחיר העסקה כגורם בפרשנות החוזה	3. ספק בפירוש קבלה
1. הקדמה	4. כאשר הפירוש לטובת בעל השטר סביר יותר
2. מחלוקת התנאים והפסיקה	5. יש להעדיף את הפירוש המתאים למינוח ההלכתי המקובל
3. הדמים מודיעים בשני דברים מחוברים	6. כל שהשטר בטל לגמרי אין אומרים יד בעל השטר על התחונה
4. הדמים מודיעים כאשר לשני הפריטים אותו השם	7. כאשר נכתב "דלא כאסמכתא ודלא כטופסי דשטרי"
5. התמורה מהווה ראייה לתנאי ולא יכוח המוצר	8. פרשנות לרעת המנסח
6. הודעת דמים בקרקע	9. סיכום
7. סיכום	ד. לשון יתרה בשטר
ז. סיכום דיני פרשנות חוזים בהלכה כוונת הצדדים מול לשון השטר יד בעל השטר על התחונה לשון יתרה בשטר סתירות בשטר הדמים מודיעים – מחיר העסקה כגורם בפרשנות החוזה כללי השלמה	1. האם לשון יתרה נועדה להוסיף – הסתירה בגמרא
	2. שיטת הפוסקים שלשון יתרה נועדה להוסיף
	3. שיטת הר"ן
	4. שיטת הרשב"א
	5. שיטת השולחן ערוך
	6. סיכום

א. הקדמה

חוזה הוא מסמך בין שני צדדים אשר מבטא את ההסכמות שביניהם. כאשר מתעורר ויכוח בין הצדדים על גבולות ההסכמה שביניהם, וכל צד טוען שהתכוון למשהו אחר, החוזה אמור להכריע, אך לעיתים קשה לעמוד על כוונת הצדדים

מתוך לשון החוזה. אם בגלל ניסוח לא ברור של החוזה או ניסוח דו משמעי, אם בגלל טעות סופר של כותב החוזה, אם מפני שהשטר פגום וקשה לקריאה עקב משך הזמן שעבר בין כתיבתו ועד הדיון בבית הדין. נדון בכמה סוגים של חוסר בהירות בהבנת ההסכם, ובדרך שההלכה מתמודדת איתם.

ב. כוונת הצדדים מול לשון השטר

כאמור, החוזה צריך לבטא את כוונות הצדדים. אולם יש מקרים שבהם ברור שכוונת שני הצדדים או כוונת אחד מהם¹ לא הייתה כפי מה שנראה מלשונו הפשוטה של החוזה, וכך כתב רבנו ירוחם:

וכלל גדול בידינו בכל תנאי שאדם מתנה עם חבריו שאין להלך אחר לשון הכתוב אלא אחר הכוונה לכד. וראיה ד"על מנת שאראך מאתים זוז" דהאיש מקדש דלא נתכוונה זאת אלא להראות משלו, [אז] בית כור עפר, וכן פסקו שמה החדושין דאע"ג דקנו מיניה נלך אחר הכוונה וכן פסק הרמב"ם ז"ל, וכן במתנת שכיב מרע שאם עמד חוזר.²

במסכת קידושין נאמר שאם אדם קידש אישה על מנת שיראה לה סכום כסף או קרקע בגודל מסוים, לא נתכוונה האישה להתקדש לו אלא אם כן נכסים אלה הם שלו, אף שלא נאמר כן בתנאי. רבנו ירוחם הסיק מכאן שכשיש אי התאמה בין כוונת הצדדים ללשון ההסכם שביניהם, הכוונה גוברת על לשון ההסכם.³ במקרים כאלו, למרות שצד אחד קיים את המשמעות המילולית של ההסכם, אין די בכך, ויש לעמוד בתנאי ההסכם כפי שהובן על ידי שני הצדדים.

גם המהרי"ק סבר שאין להיצמד לניסוח המדויק של החוזה, אלא לרדת לעומק כוונתם של הצדדים ולדון לפי זה:

כי גם מעיקר הדין נראה לעניות דעתי שבכל תנאי שאדם מתנה עם חבריו אין לומר הולך אחר לשון התנאי דוקא, עד שלא נלמד ממנו לחייב המתנה כי אם באותו תנאי שהוזכר דוקא ולא בכיוצא בו. אלא יתחייב המתנה

* הרב הלל גפן הוא חוקר במכון משפטי ארץ ור"מ בישיבה הגבוהה בית אל.

1. "כוונת אחד מהם" תיתכן באחד משני אופנים: או כאשר "אנן סהדי" שזו כוונתו, כמו המקרים שמהם רבנו ירוחם הביא ראיה, ואז ברור שגם הצד השני היה מודע לכוונת חברו. באופן כזה נראה שהולכים אחר הכוונה כמו שנביא כאן בשם רבנו ירוחם, או כאשר לא ברור שזו כוונתו ואז היא בגדר "דברים שבלב" שאינם דברים.
2. רבנו ירוחם, מישורים, נתיב כג, חלק י.
3. ראיותיו של רבנו ירוחם הן מהסוגיה בקידושין ס, ב.

אפילו בדבר שאינו יוצא מתוך לשון התנאי כלל, רק שלא יקשה עליו יותר ממה שהתנה עם חברו.⁴

המהרי"ק נשאל על לווה שהתחייב לפרוע למלווה בעיר מסוימת שבה גר המלווה, ובתאריך הפרעון אירע אונס שמחמתו המלווה והלווה לא היו יכולים להיכנס לעיר הזו, האם על הלווה לבוא אל העיר שהמלווה שוכן בה עכשיו? תשובתו היא שהלווה אינו יכול לטעון שאינו חייב לפרוע את ההלוואה מאחר שאין דרך להיכנס לעיר, מכיוון שוודאי כוונת ההסכם הייתה שיפרע לו במקום שהוא גר בו ובלבד שאינו רחוק יותר מן העיר שנזכרה שם. מתשובתו רואים שכאשר ישנה סתירה בין לשון ההסכם לכוונת הצדדים – כוונת הצדדים גוברת על לשון ההסכם.

דין זה של רבנו ירוחם נפסק להלכה בשולחן ערוך:

יש מי שאומר שתנאי שאדם מתנה עם חברו אין הולכים אחר הלשון הכתוב, אלא אחר הכוונה.⁵

בית מאיר⁶ ונחל יצחק⁷ צמצמו את תחולת הכלל: רק ל"אומדנא דמוכח"⁸ על כוונת הצדדים יש עדיפות על לשון ההסכם, אך כאשר אין "אומדנא דמוכח" מה הייתה כוונת הצדדים – יש ללכת אחר לשון ההסכם.⁹ בשו"ת מהרש"ם משמע לכאורה שיש ללכת אחר כוונת הצדדים גם ב"אומדנא דלא מוכח", לפחות כדי להימנע מהוצאת ממון. תשובתו עסקה באדם שהתחייב לחברו בתנאי מסוים, והתנאי התקיים באופן שונה מכוונתו, וזה לשונו:

4. שו"ת מהרי"ק, שורש קיב. בהמשך הוא מביא ראיות לדבריו מ**בבא מציעא** עז,א לגבי שכיר יום שסיים את עבודתו, ומ**כתובות** קא,ב, לגבי מי שהתחייב לזון את בת אשתו.
5. שולחן ערוך חו"מ סא, טז.
6. בית מאיר אה"ע קיח, יט.
7. נחל יצחק סא, טז.
8. על האפשרות להסתמך על אומדן בדיני ממונות ראו: הרב דניאל כ"ץ, "הסתמכות על אומדן", לעיל עמ' 257.
9. לדברי הסמ"ע חו"מ סא, כו, המקור לדין שהולכים אחר הכוונה הוא מדיני נדרים, שגם בהם ישנה עדיפות לכוונה על פני לשון הנודר. בספר **מראות הצובאות**, ליקוטים בסוף הספר, חו"מ, סא, הקשה, שבדיני נדרים הולכים אחר כוונת הנודר רק בנדרים שבין אדם לבין עצמו. אך בנדרים שאדם נודר לחברו הולכים אחר הלשון, אלא אם כן ישנה "אומדנא דמוכח" שזו הייתה כוונת הנודר, ודיני ממונות דומים יותר לנדרים שאדם נודר לחברו. מכאן הסיקו הבית מאיר והנחל יצחק שיש ללכת אחר הכוונה כרבנו ירוחם ושולחן ערוך רק כאשר ישנו "אומדנא דמוכח" שכך הייתה כוונת הצדדים.

דהא מבואר בחו"מ סי' טא סע' טז דבתנאי שבין אדם לחבירו הולכין אחר הכונה, והכא נמי מסתמא אדעתא דהכי לא נתחייב, ואף דהבית מאיר באבן העזר סי' קיח סע' יט פקפק בזה מכל מקום אי אפשר להוציא ממון.¹⁰ מסתבר שהמהרש"ם לא החשיב את האומדן במקרה הזה כ"אומדנא דמוכח", שהרי ב"אומדנא דמוכח" הבית מאיר אינו מפקפק שיש להעדיף את הכוונה, אף על פי כן פסק המהרש"ם שהולכים אחר הכוונה לפחות שלא להוציא ממון. לסיכום עניין זה:

1. בדרך כלל יש להעדיף את הפרשנות המילולית של החוזה.
2. כאשר יש "אומדנא דמוכח" שכוונת הצדדים שונה מהכתוב בחוזה – הכוונה גוברת על לשון השטר.
3. לדעת המהרש"ם הולכים אחר הכוונה גם ב"אומדנא דלא מוכח", לפחות כדי לא להוציא ממון על פי לשון השטר.

ג. יד בעל השטר על התחונה

כאשר נופל ספק במשמעות השטר, משום שניתן לפרשו בשני אופנים, אין להוציא ממון מהמוחזק, ובלשון חז"ל "יד בעל השטר על התחונה".

1. מקור הכלל

הברייתא במסכת בבא בתרא אומרת:

תנו רבנן: "דהב" – אין פחות מדינר דהב, "דהב דינרין" ו"דינרין דהב" – אין פחות משני "דינרין דהב", "דהב דינרין" – אין פחות מבשני דינרין כסף דהב.¹¹

הגמרא בהמשך שואלת מדוע המתחייב לחברו "דהב דינרין" נותן לו זהב בשווי שני דינרי כסף, אולי הוא התחייב לו זהב פריכא (=זהב גולמי שאינו טבוע) בשווי שני דינרי זהב? על כך השיב שם אביי: "יד בעל השטר על התחונה".¹²

10. שו"ת מהרש"ם ה, עח.

11. בבא בתרא קסה, ב.

12. לאחר דברי אביי הנ"ל, הגמרא הביאה את דברי רב אשי: "רישא דכתב דינרי, סיפא דכתב דינרין", כלומר "דינרי" משמעותם דינרי זהב אבל "דינרין" משמעותם דינרי כסף, ומשום כך המתחייב לחברו "זהב דינרין" נותן לו זהב בשווי שני דינרי כסף. היו שגרסו "אלא אמר רב אשי", ולפי גרסתם משמע שרב אשי חולק על אביי ועל הכלל "יד בעל השטר על התחונה", ולכן רב אשי מסביר שאין ספק בביטוי "זהב דינרין" אלא ברור שדינרים הם דינרי כסף. התוספות (בבא בתרא קסו, א, ד"ה אמר רב אשי) דחו גרסה זו, והסבירו שרב אשי לא בא

הרשב"א¹³ הסביר שדין זה בנוי על הכלל הידוע "המוציא מחברו עליו הראיה", שהרי בעל השטר בא להוציא מחברו ממון על פי הכתוב בשטר.¹⁴ משום כך הוא הסיק שכן הדין גם במי שכותב בשטר התחייבות לשלם במטבע סתם במקום שמשתמשים בשניים או בשלושה סוגי מטבעות, שגובה במטבע הפחות שבהם.

2. בעל השטר שתפס מיטלטלין

השולחן ערוך פסק שבמקרה של ספק בפרשנות השטר אם בעל השטר תפס מיטלטלין אין מוציאים אותם ממנו. מכיוון שהטעם שיד בעל השטר על התחטונה הוא משום שהמוציא מחברו עליו הראיה, לאחר שבעל השטר תפס נעשה הוא המוחזק.¹⁵ הלכה זו מסתמכת על דברי הרי"ף:

ושמעין מינה דליתה להא דאמר רב: "אסתירא מאה מעי" – מאה מעי, "מאה מעי אסתירא" – אסתירא, אלא כשמואל דאמר "הלך אחר הפחות שבלשונות". דמספקא לן אי תפסין לשון ראשון אי תפסין לשון אחרון, הלכך הלך אחר הפחות שבלשונות כדקימא לן דמספיקא לא מפקינן ממונא. אבל אי תפס לא מפקינן מיניה דהוה ליה לאחר תפיסה נתבע.¹⁶

הרי"ף עסק במקרה שהייתה סתירה בלשון השטר (שכתוב בתחילה שחייב "אסתירא" ואח"כ שחייב "מאה מעות" או להיפך), ופסק כדעת שמואל, שהולכים אחר הפחות שבלשונות משום שאין להוציא ממון מספק. בדרך כלל בעל השטר הוא זה שבא להוציא ממון על ידי השטר, ולכן חובת הראיה מוטלת עליו. אולם

לחלוק על אביי, וגם לפי רב אשי "דינרים" משמע בין כסף ובין זהב, וההכרעה שחייב לו זהב בשווי שני דינרי כסף היא משום הכלל "יד בעל השטר על התחטונה".

13. רשב"א בבא בתרא קס"א, ד"ה ודילמא.

14. גם ראשונים אחרים פירשו שהטעם הוא משום שהמוציא מחברו עליו הראיה, ראו: יד רמ"ה בבא בתרא קב, שם קעג, א; מאירי נדרים נה, א; שיטה מקובצת כתובות פג, ב.

לעומת זאת קובץ שיעורים (בבא בתרא קס"א, אות תרטו) הסביר בדעת התוספות שהכלל "יד בעל השטר על התחטונה" הוא מדין ודאי, ואין מועילה בו תפיסה. באופן דומה כתב החזון איש אה"ע עז, ט, "דזה אינו מדין ספק אלא כן הוא מדין הדין שאין בלשון השטר אלא הפחות שבלשונות, כיון שבא לחדש בכח השטר ולא נתחדש בו בודאי אלא הפחות, ואף אם כיוון למרובה הוי כדברים שבלב". דברים דומים כתב גם ספר שערי יושר, ה, ח: "דהכלל שיד בעל השטר על התחטונה הוא מדיני השטרות, דמה שמוכח מלשון השטר הוא כח השטר, למה דאפשר לפרש פחות מזה אינו כתוב בשטר". לכאורה משמע ששיטתם שונה משיטת הראשונים שהסבירו שיד בעל השטר על התחטונה היא משום "המוציא מחברו עליו הראיה". לא ברור לי כיצד הם יסבירו את ההלכה המובאת להלן שיד בעל השובר על העליונה.

15. שולחן ערוך חו"מ מב, ח.

16. רי"ף בבא מציעא נט, ב.

במקום שבעל השטר תפס ממון של הנתבע, בעל השטר נעשה מוחזק ועל הנתבע מוטלת חובת הראיה.

באילו תנאים תפיסה מועילה? הדבר תלוי בשיטות הראשונים והאחרונים ביני תפיסה, אשר אין כאן המקום להרחיב בהם.

3. ספק בפירוש קבלה

נחלקו ראשונים מה יהיה הדין כאשר לשון השטר שביד התובע ברורה, ולנתבע יש קבלה (שובר) שלשונה מסופקת:

ושובר שיצא והיה כתוב בו שנתפרע ממנו דינרין, יש אומרים דגבי שובר נדון הלשון על העליונה והמוציא מחבירו עליו הראיה, ודיינין הכי דטובא קאמר, ולזה נוטה דעת הרא"ה ז"ל, אף על פי שאינו נראה בעיני הריטב"א ז"ל תלמידו ע"כ.¹⁷

כאשר בשטר חוב כתוב 'פלוני לווה מפלוני דינרים', ולא כתוב כמה דינרים לווה, אין המלווה יכול להיפרע מהלווה אלא שניים. אבל כאשר מדובר בשובר שכתוב בו שהלווה פרע למלווה "דינרים", ולא כתוב כמה דינרים פרע, הרא"ה פסק שיד בעל השובר על העליונה, מכיוון שבעל השובר הוא המוחזק והתובע בא להוציא ממנו. כך כתב גם הריטב"א בחידושיו:

בעל חוב הוא מוציא מחבירו ולפיכך יד בעל השובר על העליונה, ומכאן היה אומר הר"ם דהוא הדין לכל לשון מסופק שיש בו בשובר דיד בעל החוב על התחתונה ולא בעל השובר.¹⁸

דיון דומה קיים גם לגבי בעל שוויתר על זכויותיו בנכסי אשתו וכתב לה 'דין ודברים אין לי בנכסייך', שאז יש להסתפק בלשון השטר, אם נסתלק אף מזכותו לרשת אותה ולאכול פירות מנכסיה, או שמא ויתר רק על זכותו למנוע ממנה למכור את נכסיה לאחרים.¹⁹

מדברי השולחן ערוך עולה שהוא פסק שיד בעל השובר על העליונה: "מי שהוציאו עליו שטר חוב בניסן, סתם, והוציא מחילה שזמנה בי"ח בניסן, יש כח

17. **נימוקי יוסף** בבא בתרא ע"ב, בדפי הרי"ף, ד"ה אמר המחבר.

18. **ריטב"א** בבא בתרא קע"ג, ד"ה שאני התם. והביא ראיות לכך **בריטב"א** כתובות פ"ג, ד"ה רב אשי אמר. וראו גם **ביאור הגר"א** חו"מ מב, כו. יש להעיר שה**נימוקי יוסף** בבא בתרא ע"ב, בדפי הרי"ף, ד"ה אמר המחבר, כתב שהריטב"א חולק על הרא"ה, ואין נראה כן מהריטב"א.

19. להרחבה בעניין זה ראו **כתובות** פ"ג, **תוספות** שם, ד"ה רב אשי; **פני יהושע** שם, בבאור דברי התוספות; **ריטב"א** שם; **שולחן ערוך** אה"ע צ"ב, א; שו"ת **נודע ביהודה** תניינא, צח.

במחילה זו לבטל החוב.²⁰ כלומר כשקיים ספק האם המחילה מתייחסת לשטר זה, או שהיא מוקדמת לשטר וכוונתה לחוב אחר, נפסק ששטר המחילה מבטל את שטר החוב. הגר"א בביאורו הסביר: "דיד בעל השובר על העליונה".²¹ גם הרמ"א פסק במפורש דין זה:

הגה: וכל שכן שאומרים בשובר יד בעל השטר על העליונה, הואיל והוא מוחזק, דלא כיש חולקין ואומרים דאפילו בשובר אמרינן ידו על התחתונה.²²

מלשונו ניכר שדין זה נלמד בקל וחומר מדין תפיסת מטלטלין שראינו לעיל, מכיוון שאם תפיסה מועילה, כל שכן שבעל השובר ייחשב מוחזק בשלו. הסמ"ע²³ הקשה על כך וסבר ששובר שיש ספק בלשונו לא יועיל נגד שטר חוב שלשונו מבוררת ויש בו שעבוד קרקעות.²⁴ הש"ך²⁵ דחה את דברי הסמ"ע, ולשיטתו כאשר יש לשון מסופקת בשובר יד בעל השובר על העליונה.²⁶ המחלוקת בין הש"ך לבין הסמ"ע מקבלת ביטוי בהלכה נוספת: רב פפא הסתפק בשטר שבחלקו העליון כתוב "קפל" ובחלקו התחתון כתוב "ספל",²⁷ אם הולכים

20. שולחן ערוך חו"מ מג, כה.

21. ביאור הגר"א חו"מ מג, לח.

22. שולחן ערוך חו"מ מב, ח.

23. סמ"ע חו"מ מב, כג.

24. ראייה לסברתנו הוא מצא בהלכה הבאה: אם המלווה נתן נאמנות ללווה לומר שהשטר פרוע, הלווה יהיה נאמן לטעון כך, אבל למרות זאת הוא צריך להישבע שהשטר פרוע (שולחן ערוך חו"מ עא, כא). מדוע צריך להישבע, הרי המלווה נתן לו נאמנות? הטעם הוא משום שיד בעל השטר על התחתונה, ולכן נפרש את שטר הנאמנות שביד הלווה באופן מצמצם שהאמינו רק לבטל את כוחו של שטר החוב ולעשותו כמלווה על פה אך עדיין הוא ככופר במלווה על פה שחייב שבועת היסת. הסמ"ע הסיק מזה שהואיל וביד המלווה שטר חוב ברור יש לצמצם את משמעות הנאמנות הבאה נגדו, ובדומה לכך יש לצמצם גם את משמעותו של שובר נגד שטר חוב ברור.

25. ש"ך חו"מ מב, יז.

26. הש"ך טען שבהלכה שבסימן עא אין הטעם משום שיש למלווה שטר חוב ברור ולכן אנו מצמצמים את הנאמנות. השטר כבר התבטל על ידי הנאמנות, ודין ההלוואה הוא כדין מלווה על פה. כאשר המלווה תובע מלווה על פה, הלווה צריך להישבע, ואם הלווה טוען שאינו צריך להישבע משום שיש לו נאמנות בשטר הרי הוא בעל השטר שידו על התחתונה. נמצא שאף שיד בעל השובר על העליונה, הדבר אמור רק לעניין ביטול השטר, אבל הוא לא ייפטר משבועת היסת, כמו כל תביעה שבעל פה.

27. לפי פירוש רשבי"ם היה כתוב בשטר שפלוני הפקיד אצל פלוני "קפל" שהם טליתות שראויות לקיפול, ואח"כ נכתב שהפקיד "ספל" שהוא כלי שתיה. לפי רבנו תם "קפל" הם "ק' פלגי", כלומר מאה חצאי סלעים, ו"ספל" הם "ס' פלגי". ר"י מיגש כתב ש"קפל" הוא "קב ופלגא"

אחר הלשון שנכתבה בסוף או שמא תולים בזכוב שחיסר את רגל הק' ועשאה ס'.²⁸ הספק לא הוכרע, ולכן יש ללכת אחר הלשון המקלה על הנתבע.²⁹ הבית יוסף³⁰ חידש שגם אם אירע כך בשטר מחילה (שובר שנכתב לאחר מחילת החוב) יד בעל שטר המחילה על העליונה, מכיוון שהמוציא מחברו עליו הראיה.

הסמ"ע³¹ כתב שהלכה זו קשה, משום ששטר המחילה המסופק עומד כנגד שטר חוב ברור. הש"ך³² טען שדברי הבית יוסף נכונים. על פניו, המחלוקת בהלכה זו נעוצה במחלוקת הקודמת: לפי הסמ"ע קיומו של שטר חוב ברור ביד המלווה עושה אותו למוחזק, והלווה המסתמך על שטר נאמנות או מחילה שיש בהם ספק ידו על התחתונה. ואילו לפי הש"ך המלווה הוא המוציא ממון מיד הלווה ולכן תמיד ידו על התחתונה.

לסיכום, נחלקו הפוסקים מה הדין כאשר לתובע יש ראייה, והנתבע מסתמך על ראייה נגדית (כמו קבלה) בשטר שיש בו דו משמעות. לדעת רוב הפוסקים יש להעדיף את הפירוש התומך בנתבע מכיוון שהמוציא מחברו עליו הראיה.

4. כאשר הפירוש לטובת בעל השטר סביר יותר

האם הכלל "יד בעל השטר על התחתונה" נוהג גם כאשר הספק בין שני הפירושים האפשריים אינו שקול, והפירוש של התובע בעל השטר הוא סביר יותר (על פי לשון השטר) מאשר הפירוש השני, או שמא במקרה כזה נעדיף את הפירוש הסביר אף שהוא לטובת בעל השטר המבקש להוציא ממון מחברו?

הבאנו לעיל את דברי הרשב"א שבמקום שיש כמה סוגי מטבעות, ולא כתוב בשטר החוב מאיזה סוג מטבע החוב, המלווה יגבה את המטבע בשווי הנמוך, משום שיד בעל השטר על התחתונה. אולם הרשב"א הוסיף ואמר: "ובלבד בשיוצאין זה כזה, הא בשאחד יוצא להדיא, סתמא מיניה הוא", כלומר, כאשר ישנו מטבע שהוא המטבע "הרגיל" אז גובה את החוב ממטבע זה אף שהוא שווה יותר ממטבעות אחרים. מכאן משמע שכאשר יש פירוש אחד שהוא מסתבר יותר הולכים אחריו, אפילו כשהוא לטובת בעל השטר.

הרשב"א והריטב"א הסבירו על פי עיקרון זה את הסוגיה במסכת עבודה זרה:

¹ "ספל" הוא "סאה ופלאגא". פירוש זה הביא גם ר"ח, ולפי זה "ספל" הוא שיעור גדול מ"קפל",

וכן כתב גם בשולחן ערוך חו"מ מב, ז.

28. בבא בתרא קסו, ב.

29. שולחן ערוך חו"מ מב, ז.

30. בית יוסף חו"מ, מב.

31. סמ"ע מב, כג.

32. ש"ך חו"מ מב, יז.

ההוא שטרא דהוה כתיב ביה שית שנין יתירתא סבור רבנן קמיה דרבא למימר האי שטר מאוחר הוא ניעכביה עד דמטיא זמניה ולא טריף. אמר רב נחמן האי ספרא דוקנא כתביה והנך שית שנין דמלכו בעילם דאנן לא חשבינן להו, הוא קחשיב ליה, ובזמניה כתביה.³³

חכמי בית מדרשו של רבא סברו שהשטר מאוחר, מכיוון שהתאריך שצוין בו היה מאוחר בשש שנים לאותו כיום, ולכן אין לגבות בו עד שיגיע זמנו. רב נחמן העדיף את פרשנות בעל השטר, שהסופר מנה גם את אותן שש שנים שהיוונים מלכו בעילם בלבד, וייפה את כוחו לגבות מיד. הרשב"א והריטב"א הסבירו שרב נחמן ייפה את כוחו של בעל השטר, כי יותר מסתבר לומר שהסופר מנה כראוי למלכות יוון מאשר לומר שהשטר הוא שטר מאוחר. גם כאן משמע שהולכים אחר הפירוש המסתבר יותר אפילו כשהוא לטובת בעל השטר. עיקרון זה יוצא גם מביאור הגר"א להלכה הבאה:

ראובן שכתב לבנו ולאשתו בית, וכתב דלא יגבו אלא שתיהן ביחד, ומת הבן, יכולה אשתו לגבות כתובתה ממתנה זו; דלשון "יחד" שכתב לא בא למעט אם מת האחד, אלא שלא יגבה כל אחד המחצה.³⁴

אדם כתב מתנה לאשתו ובנו, וכתב שיגבו את הבית רק כשהם ביחד. לשון שטר זה יכולה להתפרש בשני אופנים: האחד הוא שהבית ניתן לבן ולאשתו דווקא כאשר הם ביחד, ואם מת הבן אין הבית נתון להם כלל. האופן השני הוא שהנתון התכוון רק שאשתו ובנו לא יבואו לגבות כל אחד לבדו, אלא הבית נתון לשניהם, אבל אם הבן מת – האישה יכולה לגבות מהבית את המגיע לה. הרמ"א פסק לטובת בעל השטר, וייפה את כוחה של האישה לגבות כתובתה מהבית. הגר"א³⁵ הסביר שהרמ"א ייפה את כוחו של בעל השטר כפירוש השני, משום שהפירוש הזה מסתבר יותר.

הסבר הדין מופיע בתשובת הרשב"א:

כלל גדול אמרו (בבא קמא מו,א) המוציא מחבירו עליו הראיה ולפיכך כל מוציא שטר ידו על התחתונה. ופעמים שיד בעל השטר על העליונה בזמן שהלשון שאמר כולל לפי דעת השומעים. ולפיכך מי שכתב סתם – על דעת

33. עבודה זרה ט,ב.

34. רמ"א חו"מ עז, י.

35. ביאור הגר"א חו"מ עז, לד.

משמעות השומעים הוא בוטח, שאילולי כן הוה ליה לפרושי כיון שהוא יודע שסתמן של דברים משמע בהפך כוונתו.³⁶

האם במקרה שפירוש אחד מסתבר קצת יותר מן הפירוש השני נלך אחר הפירוש המסתבר, או שבמקרה זה יחול הכלל שיד בעל השטר על התחתונה? המהרי"ק כתב:

הרי לך דבר ברור למבין דאמר יד בעל השטר על התחתונה אפילו היכא דלישנא משמע קצת כדברי בעל השטר.³⁷

שער משפט³⁸ הסביר שאין מחלוקת בין המהרי"ק לרשב"א ולריב"ש, כי יש להבחין בין "לשון שסתמא משמע כך לפי דעת השומעים" שהיא ברורה, לבין "לשון שמשמע קצת כבעל השטר" שהיא מסופקת.

גם בפסקי בית הדין הרבני³⁹ כתבו שלמרות שלדעת המהרי"ק גם אם הספק אינו שקול ונוטה יותר לצד בעל השטר, בכל זאת ידו על התחתונה, "אך בנידון זה שהנטיה לצד אחד היא מאד סבירה, הרי כולם מודים שהנטיה היא בעלת משקל להכריע לאותו מצד מבלי להתחשב עם ספק קל הנוטה קצת לצד השני".

5. יש להעדיף את הפירוש המתאים למינוח ההלכתי המקובל

כאשר אחד הפירושים לשטר מתיישב עם המינוח ההלכתי המקובל יש להעדיף אותו, אפילו כאשר הוא מרחיב את החיוב, על פירוש שאינו מתאים למינוח ההלכתי המקובל, אפילו כשזה מצמצם את החיוב.

ההנחה היא שכוונת הצדדים הייתה לפעול באופן שמתאים לדין ולא נגדו, ושמושגים מתפרשים לפי ההקשר המשפטי הרגיל שלהם, ומשום כך יש להשתדל לפרש את לשון השטר בהתאם. כך כתב בספר באר שבע:

מזקנים אתבונן הלא המה הפוסקים אבות העולם שכתבו בכל תנאי שבעולם שאדם מתנה עם חברו שאינו מפורש יפה באר היטב כנגד הדין, שאז יש לחקור ולחפש כל טצדקי שבעולם לפרש לשון התנאי באופן שלא יהיה כנגד הדין. משום דאנו אומרים אלמלא היה כוונתו של בעל התנאי להתנות כנגד הדין לא היה לו לסתום אלא לפרש בהדיא, כנודע לכל יודע ספר אפילו למתחיל מן המתחילים.⁴⁰

36. התשובה מובאת בבית יוסף חו"מ, מב.

37. שו"ת מהרי"ק, שורש ז.

38. שער משפט מב, ו.

39. פסקי דין רבניים ט, עמ' 26.

40. שו"ת באר שבע, לט.

בתשובה זו מדובר בשני אחים שותפים שהיו ניזונים בשותפות מכספי הירושה, ועשו תנאי ביניהם שהוצאות חריגות יהיו על חשבונו הפרטי של המוציא ולא על חשבון הכספים המשותפים. השאלה הייתה מאילו כספים יש לשלם על הוצאות רפואיות. האם הוצאות כאלו הן הוצאות חריגות שהן על חשבונו הפרטי של כל אחד, או שאלו הוצאות רגילות שיש לשלמן מחשבון השותפות. הבאר שבע השיב כי ברור מכמה דינים שהוצאות רפואיות הן בכלל מזונות ואינן בגדר הוצאה חריגה, ולכן יש להניח שגם כאן כוונת הצדדים הייתה להתחייב באופן המתאים למינוח ההלכתי, שהוצאות רפואה אינן חריגות והן ישולמו מחשבון השותפות. על כך יש להעיר כי בימינו לצערנו הרב המודעות לדין תורה נמוכה מאוד, וממילא ייתכן שכלל זה אינו משקף את גמירות דעתם של צדדים לחוזה.

6. כל שהשטר בטל לגמרי אין אומרים יד בעל השטר על התחטונה

כאמור, כאשר ניתן לפרש את השטר בשני אופנים יש להעדיף את הפירוש המצמצם את החיוב, ולא את הפירוש שמרחיב את החיוב. כפי שנראה להלן דין זה נכון רק כאשר שתי הפרשנויות מקיימות את השטר וההבדל ביניהן הוא בשיעור הממון שיזכה צד זה או אחר, אבל אם פרשנות אחת מבטלת את כוחו של השטר לגמרי אין ללכת אחריה, שכן "כל שהשטר בטל לגמרי אין אומרים יד בעל השטר על התחטונה".

כלל זה נאמר בשני אופנים. האופן האחד הוא כאשר יש ספק אם השטר כשר או פסול, למשל כאשר ברור שהתאריך המופיע בשטר שגוי, כגון כשחל בשבת או ביום הכיפורים, שהרי ישראל אינם כותבים בימים אלו, אם כן יש להסתפק האם התאריך שבשטר מוקדם לזמן הכתיבה האמיתי וממילא השטר פסול כדין שטר מוקדם, או שהתאריך שבשטר מאוחר לזמן הכתיבה האמיתי, והשטר כשר. הברייתא פוסקת שהשטר כשר: "שטר שזמנו כתוב בשבת או בעשרה בתשרי שטר מאוחר הוא וכשר".⁴¹ כיצד מכשירים את השטר ותולים שהוא מאוחר, ומאפשרים לבעל השטר להוציא ממון מחברו? הנימוקי יוסף⁴² הסביר שכדי לפסול שטר צריך להביא ראיה: "ולא אמרינן יד בעל השטר על התחטונה אלא בלשון הכתוב בשטר שיש לו שתי משמעות אחד לזכות ואחד לחובה, אבל לפסול את השטר ולומר שעשאה שלא כדין לא, דחזקה על העדים שעושיין דבריהם כהוגן".

41. בבא בתרא קעא, א.

42. נימוקי יוסף בבא בתרא עט, א, בדפי הרי"ף.

ראיה נוספת הביא הרמב"ן:⁴³ מהברייתא "שטר שזמנו באחד בניסן בשמטה ובאו עדים ואמרו היאך אתם מעידים על שטר זה והלא ביום פלוני עמנו הייתם – שטר כשר ועדים כשרים, חיישינן שמא איחרוהו וכתבוהו".⁴⁴ גם כאן מכשירים את השטר כשטר מאוחר ולא אומרים שהוא מוקדם ופסול, משום אותה חזקה שהעדים כותבים שטר כשר ואינם מקדימים את זמנו של השטר. אופן אחר הוא כאשר יש ספק אם יש לשטר כוח גבייה, למרות שברור שהוא כשר והעדים היו רשאים לחתום עליו. כמו שכתב הטור בשם הרא"ש:

כגון שכתב בו: פלוני נתחייב לפלוני מנה אחר הפסח, צריך ליתנו אחר פסח הבא ראשון, ואינו יכול לומר לא אתנם לך אלא אחר הפסח הבא אחרון.⁴⁵

במקרה זה בשטר לא מפורט אחרי איזה פסח יש למלא את ההתחייבות, ואפשר להתלבט אם מדובר על פסח הקרוב או על פסח שיחול באחת השנים הבאות. כאן לא שייך הנימוק שיש חזקה על השטר שנעשה בכשרות, כי גם אם הכוונה לפסח בעוד עשר או עשרים שנה, עדיין השטר כשר. אלא שאם נפרש את השטר באופן כזה הוא יאבד את כוחו לגמרי, ולכן מפרשים שהכוונה לפסח הבא ראשון. הקביעה שיש ללכת אחר הפירוש שנותן משמעות לשטר מבוססת על אומדן הדעת של הצדדים, שבוודאי לא התכוונו לפרשנות כזו שאינה נותנת לשטר שום תוקף, ש"אם כן למה נכתב השטר כלל".⁴⁶

7. כאשר נכתב "דלא כאסמכתא ודלא כטופסי דשטרי"

מבואר במסכת בבא בתרא שאדם יכול לשעבד לחברו מטלטלין אגב קרקעות אם כתב לו "דלא כאסמכתא ודלא כטופסי דשטרי". הרמב"ן נדרש להסביר לשם מה כותבים "דלא כטופסי דשטרי":

אחד מרבתי שמעתי שאומר משום הגאון רב סעדיה ז"ל שטופס השטרות ונוסחן לכתוב לשון שיד בעל השטר בו על התחוננה. לפיכך כותבין ליפות

43. רמב"ן בבא בתרא קעא, א, ד"ה שטר מאוחר.

44. סנהדרין לב, א.

45. טור חו"מ, מב.

46. כלל דומה קיים גם בסעיף 25(ב) לחוק החוזים (חלק כללי), תשל"ג-1973: "חווה הניתן לפירושים שונים, פירוש המקיים אותו עדיף על פירוש שלפיו הוא בטל". ראו עוד: גבריאלה שלו, דיני חוזים (מהדורה שנייה), עמ' 304.

כחו, שלא יהא טופסו של זה כטופסן של שטרות, אלא בכל לשון מסופק שבו יהא ידו על העליונה.⁴⁷

על פי זה כתב השולחן ערוך את ההלכה הבאה:

הרבה מהמפרשים כתבו שעכשיו שנהגו לכתוב: דלא כאסמכתא ודלא כטופסי דשטרי, אמרינן בכל לשון מסופק, יד בעל השטר על העליונה.⁴⁸

לפי פירוש זה הביטוי "דלא כטופסי דשטרי" יכול להיכתב בכל שטר כדי לייפות את כוחו של בעל השטר שתהיה ידו על העליונה בכל מקרה של ספק בלשון השטר. ראשונים אחרים, כמו רבנו יונה⁴⁹ והטור,⁵⁰ פירשו באופן שונה את הסוגיה. לפי פירושם אין ראייה לכלל שהוציא הרמב"ן.

התומים⁵¹ הקשה על המחבר שדבריו סותרים זה את זה: בסימן מב הוא פסק כרמב"ן, ואילו בסימן ס⁵² הוא פסק את הפירוש השני לסוגיה. התומים תירץ בדוחק, וסיים ב"צריך עיון".⁵³ גם בתשובת כנסת יחזקאל⁵⁴ פקפק בהלכה שבסימן מב, הן משום שרבים חולקים עליה, והן משום שמלשון המחבר "הרבה מהמפרשים כתבו" משמע שלא החליט אם לפסוק כך.

כנסת הגדולה⁵⁵ הביא דעות מן האחרונים לכאן ולכאן. ערוך השולחן הביא את המחלוקת וסיכם: "וקשה להוציא מיד המוחזק ביפוי כח הזה שנכתב דלא כאסמכתא וכו' או שאר יתור לשון לכן יעשו הדיינים כפי הבנתם בפרט הזה וכפי עומק דעתם בכתיבת השטר".⁵⁶

8. פרשנות לרעת המנסח

במשפט הנוהג מקובל הכלל שדו־משמעות בניסוח חוזה תתפרש כנגד הצד המנסח, כאשר לאותו צד היה יתרון בהשפעה על נוסח החוזה. בבתי המשפט היה נהוג להשתמש בכלל פרשני זה כבר שנים רבות, עוד לפני שהוא עוגן בחקיקה

47. רמב"ן בבא בתרא מד, ב, ד"ה ומיהו; וכן כתבו הר"ן בבא בתרא מד, ב, ד"ה ואמר רב חסדא; נימוקי יוסף בבא בתרא כד, א, ד"ה ודלא כטופסי; שו"ת הריב"ש, שמה.

48. שולחן ערוך חו"מ מב, י.

49. עליות דרבנו יונה בבא בתרא מד, ב, הביאו דבריו הרשב"א והר"ן שם.

50. טור חו"מ, קיג.

51. תומים מב, יג.

52. שולחן ערוך חו"מ ס, א.

53. ראו ספר תפארת יעקב חו"מ מב, יז.

54. שו"ת כנסת יחזקאל, קא, התשובה הובאה בפתחי תשובה חו"מ מב, י.

55. ספר כנסת הגדולה חו"מ מב, הגהות בית יוסף, כה.

56. ערוך השולחן חו"מ מב, יג.

בחוק החוזים: "חווה הניתן לפירושים שונים והיתה לאחד הצדדים לחווה עדיפות בעיצוב תנאיו, פירוש נגדו עדיף על פירוש לטובתו."⁵⁷
 כלל זה נוהג רק במצב שבו שתי האפשרויות לפרש את החווה סבירות במידה שווה פחות או יותר, אבל אם אחת האפשרויות סבירה יותר מחברתה היא תהא עדיפה גם אם היא לטובת הצד המנסח.⁵⁸

כלל מקובל בפירוש חוזים הוא שדו־משמעות בניסוח חווה תתפרש כנגד הצד המנסח (וממילא לטובת הצד השני). תנאי להפעלת כלל זה הוא, שהחווה או התניה הנדונה ניתנים לשני פירושים. הכלל חל אפוא רק במקרה של ספק. כאשר לשון החווה שנוסח בידי צד אחד ניתנת לשני פירושים סבירים, וכפות־המאזניים מעוינות – יועדף הפירוש שהוא נוח פחות למנסח. לעומת זאת, לא יופעל פירוש נגד המנסח כאשר החווה מנוסח בבהירות ובאורח חד־משמעי.

ההיגיון העומד מאחורי כלל זה הוא שהצד שבידו הכוח לנסח את החווה באופן שמביא לידי ביטוי את רצונות הצדדים, ואינו עושה זאת כראוי אלא מנסח את החווה באופן לקוי, יישא בתוצאות חוסר הבהירות של החווה. כלל זה נקלט במשפט הישראלי דרך המשפט האנגלי, ונעשה בו שימוש בעיקר לגבי חוזים אחידים. כלל הפירוש נגד המנסח מתיישב עם המגמה להגן על הצד החלש בתחום החוזים האחידים.

לעומת זאת, הכלל הנוהג במשפט התורה הוא כאמור "יד בעל השטר על התחתונה", ולא מצאנו הנחיה כנגד הצד המנסח או כנגד מי שהייתה לו עדיפות בעיצוב תנאי החווה.

אמנם בפסק דין של בית הדין ארץ חמדה גזית, שעסק במחלוקת בין ישיבה לבין הורי תלמיד לגבי תשלום שכר לימוד לאחר שהתלמיד הודח מהישיבה, נאמר כך: הישיבה היא שניסחה את החווה; אם אמנם יש בלשון החווה דו־משמעות, הרי האחריות לכך מוטלת עליה. יש לפחות אפשרות סבירה להבין את לשון החווה, כפי שהיא, כך שמדובר במקרה של פרישת תלמיד מהישיבה ביזמתו, ולא במקרה שהישיבה מחליטה על הדחה. קשה לדעת מה היה התובע מחליט לו ניסחה הישיבה את החווה בצורה מפורשת, כלומר, לו הציעה הישיבה לתובע לחתום על חווה שבו נאמר במפורש כי גם במקרה של הדחה יישאר שכר הלימוד בידי הישיבה. האם היה נמנע מלחתום,

57. סעיף 25 (ב) לחוק החוזים (חלק כללי), תשל"ג-1973.

58. גבריאלה שלו, דיני חוזים (מהדורה שנייה), עמ' 312.

והיה מחפש ישיבה אחרת לבנו? האם היה חותם על החוזה? האם היה מסכים גם לו נאמר בחוזה במפורש, שהישיבה תוכל לקבוע את עיתוי ההדחה, וכי לא יהיה זכאי להחזר גם אם העיתוי שתקבע הישיבה יהיה השבוע הרביעי של הסמסטר?⁵⁹

בניגוד למה שעולה מראשית הציטוט, נראה שבית הדין לא קבע שיש להחיל את הכלל האמור בדין תורה, אלא רק העריך את גמירות הדעת של הצדדים לגופו של המקרה שבא לפניו. בית הדין התרשם שאילו החוזה היה נכתב במפורש על פי פרשנותה של הישיבה, סביר להניח שאבי הבן לא היה מסכים לתנאיו, וממילא, אין לקבל את פרשנות הישיבה.

9. סיכום

מקובל שבספק בפרשנות חוזה חל הכלל "יד בעל השטר על התחתונה", שמשמעו שלא ניתן להוציא ממון מהמוחזק. אולם אם התובע תפס את ממונו של הנתבע הוא יכול להמשיך ולהחזיק בו על סמך השטר המסופק.

נחלקו פוסקים מה הדין כשיש ספק בלשון קבלה (שובר). יש אומרים שמכיוון שבעל הקבלה הוא המוחזק, ידו על העליונה. אולם יש אומרים שגם בקבלה יד בעל השטר על התחתונה, והקבלה המסופקת אינה גוברת על השטר הברור.

כאשר יש ספק בפירוש חוזה ואחת האפשרויות סבירה יותר – יש להעדיף אותה ואף להוציא ממון על פיה. כאשר אחת האפשרויות סבירה רק מעט יותר מהאחרת, כתב המהרי"ק שאין להוציא ממון.

כאשר יש ספק אם תנאי בחוזה הוא מנוגד להלכה, כתב בספר באר שבע שמספק יש להעדיף את ההלכה. אולם הערנו כי ייתכן שבימינו אין הדין כן. כאשר אחת האפשרויות בפרשנות החוזה מבטלת את תוקפו לגמרי, או מונעת את יישומו – יש לבחור בפרשנות האחרת. כמו כן ראינו כי ישנה מחלוקת אם שטר שנכתב בו "דלא כטופסי דשטרי" יש לפרשו לטובת בעל השטר, כי יד בעל השטר על העליונה, או שמא גם אז יש לנהוג לפי הכלל "יד בעל השטר על התחתונה".

לא מצאנו בהלכה מקור לכך שיש לפרש הסכם לרעת מי שניסח אותו.

ד. לשון יתרה בשטר

1. האם לשון יתרה נועדה להוסיף – הסתירה בגמרא

מצאנו מקרים שבהם הגמרא מדקדקת בלשון השטר, ומסבירה שכוונתם של משפטים מיותרים ומילים מיותרות להוסיף דברים שאינם מפורשים באופן ברור בשטר. כמו למשל המשנה שדנה במי שמכר בית לחברו, ומונה את הדברים שאינם מכורים בכלל הבית:

המוכר את הבית לא מכר... לא את הבור ולא את הדות אף על פי שכתב לו עומקא ורומא וצריך ליקח לו דרך דברי ר' עקיבא. וחכמים אומרים אינו צריך ליקח לו דרך. ומודה רבי עקיבא בזמן שאמר לו "חוץ מאלו" שאין צריך ליקח דרך.⁶⁰

כלומר מוסכם שהמוכר בית לחברו מן הסתם שייר לעצמו את בור המים שבתוכו ודומיו ולא מכר אותם לקונה, מכיוון שאלו דברים שיש להם חשיבות מצד עצמם, והם אינם סתם חלק מן הבית. לדעת חכמים אדם מוכר בעין רעה, ומן הסתם התכוון לשייר לעצמו גם את הדרך אל הבור שנשאר בבעלותו, ואילו לדעת רבי עקיבא אדם מוכר בעין יפה ומשום כך אנו מניחים שלא שייר לעצמו דרך, אלא אם כן אמר זאת בפירוש. המשנה מחדשת שלפעמים ניתן להגיע למסקנה שהמוכר התכוון לשייר לעצמו דרך באמצעות דקדוק בלשון השטר, אף על פי שהדבר לא נאמר במפורש. אם המוכר אמר ללוקח שהוא מוכר לו את הבית "חוץ מהבור" יש כאן מילים שאינן נצרכות, שהרי ברירת המחדל היא שהבור לא נמכר בכלל הבית. לפיכך מדקדקים בדבר ואומרים שכוונת המוכר הייתה לשייר לעצמו גם את הדרך אל הבור, למרות שהדבר לא נאמר באופן מפורש.

כלל זה בא לידי ביטוי גם במקומות נוספים: שכיב מרע שאמר "תנו מאתים זוז לפלוני בעל חובי כראוי לו" הרי המקבל זכאי למאתיים זוז וגם נוטל את חובו. אבל אם שכיב מרע אמר "תנו מאתים זוז לפלוני בחובו" אזי המקבל זכאי למאתיים זוז או לחובו – הגבוה מבין שניהם – ולא יותר.⁶¹ זאת מכיוון שהמילים "כראוי לו" מיותרות, ולכן מפרשים שהכוונה הייתה לתוספת. כאן רואים שתולים בלשון יתרה כוונה להוסיף דבר אף על פי שהפירוש הפשוט בדבריו הוא "כראוי לו בחובו".⁶²

60. בבא בתרא סד, א.

61. שם קלח, ב.

62. אמנם בהמשך הגמרא אומרת "אמר רב נחמן אמר לי הונא הא מני רבי עקיבא היא דדייק לישנא יתירא", ומשמע שזו שיטת רבי עקיבא בלבד. אך רשב"ם פירש שגם חכמים מודים

סוגיה נוספת הוסברה בראשונים על ידי כלל זה: המוכר לחברו "בית", לא מכר לו את הגג שיש לו מעקה גבוה עשרה טפחים.⁶³ אם מכר בית ואמר ללוקח "על מנת שדיוטא העליונה שלי" הרי זה תנאי שלכאורה מיותר, שהרי דיוטא עליונה היא הגג שמן הסתם אינו מכור בכלל הבית, ולכן מפרשים שכוונת המוכר הייתה להוסיף לעצמו זכות כלשהי. לדעת רב זביד המוכר התכוון לשייר לעצמו זכות הוצאת זיזים מהגג אל חלל החצר, ולפי רב פפא המוכר התכוון לשייר לעצמו את הזכות לבנות מחדש את הדיוטא העליונה במקרה שזו תיפול.⁶⁴ על פי זה פסק בשולחן ערוך באופן כללי:

מדקדקין לשון השטר ודנין על פי אותו דקדוק, ולא אמרינן האי גברא לא גמיר כולי האי והיה סבור שהדין היה בענין כך ומפני כך כתב אותו לשון.⁶⁵ לעומת זאת ישנם מקרים שבהם תוספת של מילים בלשון השטר אינה מתפרשת ככוונה להוסיף דברים אלא כ"שופרא דשטרא". למשל:

אמר רב יהודה האי מאן דמזבן ארעא לחבריה צריך למכתב ליה "קני לך דיקלין ותאלין והוצין וציצין" ואע"ג דכי לא כתב ליה הכי קני אפילו הכי שופרא דשטרא הוא.⁶⁶

כלומר המוכר שדה לחברו מכר לו מן הסתם את כל הדקלים והאילנות שבה, גם אם לא התייחס אליהם במפורש. אולם כאשר כתבו במפורש שהדקלים והאילנות מכורים עם השדה אנו מפרשים שהדברים נכתבו ל"שופרא דשטרא", ולא באו להוסיף דבר במכירה. ראשונים כבר שאלו מדוע רב יהודה אמר "צריך למכתב ליה", הרי הדקלים והאילנות מכורים גם אם לא כתב לו. וכך ענה הרשב"א:

אלא נראה לי דלשון חכמים שלום וכדי לסלק התרעומת אמר כן, כלומר שופרא דשטרא הוא דלאו כולי עלמא דינא גמירי, וכי היכי דלא ליתו

שכל לשון יתרה באה להוסיף דברים, אלא שבדברי רבי עקיבא מצאנו כלל זה מפורש. וכך כתבו גם **תוספות** (ערכין יט, א, ד"ה הוא דאמר) שלדעת חכמים אדם מוכר בעין רעה ולכן אין לו צורך לשייר לעצמו דרך, אך לא חלקו על העיקרון שלשון יתרה באה להוסיף, אלא שבסוגיה שם הובאה ברייתא הסוברת שלשון יתרה לא באה להוסיף, והתוספות התקשו כמי נוכל להעמיד אותה.

63. **משנה בבא בתרא** סא, א.

64. **בבא בתרא** סג, א-ב.

65. **שולחן ערוך** חו"מ סא, טו.

66. **בבא בתרא** סט, ב.

לאינצויי צריך לפרש כן שיהא שטרו יפה ולא יצטרך למיקם בהדיא בדינא ודיינא, כנ"ל.⁶⁷

דהיינו, צריך לכתוב את השטר באופן שלא יעורר תרעומת וויכוחים בין הצדדים, שפעמים אינם יודעים את הדין. זו כוונת הביטוי "שופרא דשטרא", כלומר ששטרו יהיה יפה על ידי שהוא מפורש כל צרכו באופן שלא יצטרכו לדון בבית דין על חילוקי דעות שביניהם. על כל פנים רואים כאן שאין מפרשים את תוספת המילים בשטר כבאה להוסיף דבר במכירה, אלא כ"שופרא דשטרא" בלבד, בניגוד למוכר בית וכתב לו "חוץ מן הבור".

הר"ן עמד על הסתירה בין הסוגיות, ושאל:

וקשיא לי כיון דכתבי אינשי לישנא יתירא משום שופרא דשטרא ואף על גב דלא צריך, ורבנן נמי מתקני להו למכתב הכי, למה מודה רבי עקיבא בזמן שאמר לו חוץ מאלו שאין צריך ליקח לו דרך וקימא לן נמי הכי, נימא לשופרא דשטרא כתבי הכי?⁶⁸

מצאנו בדברי הפוסקים כיוונים שונים ביישוב הסתירה.

2. שיטת הפוסקים שלשון יתרה נועדה להוסיף

ישנם פוסקים שהתייחסו לכלל שיש לדייק בלשון יתרה ככלל מקובל, ואמרו שבכל מקום לשון יתרה באה להוסיף דבר. את הסוגיה של "שופרא דשטרא" הם דחו באופנים שונים. כך, למשל, עולה מפירושו של הרמ"ה בסוגיה:

א"ר ירמיה האי מאן דמזבין ליה ארעא לחבריה צריך למכתב ליה קני לך דיקלין ותאלין הוצין וצנין. ואף על גב דכי לא כתב ליה הכי קני, אפילו הכי שופרא דשטרא הוא. דאי משייר חד מיניהו איהו לחודיה הוא דהוי שיור, אבל שארא לא, דהא אדכירינהו בפירוש. ואי לא כתב ליה הכי ושייר חד מיניהו, זימנין דאיכא למימר דשייר כולהו כדבעינן למימר קמן.⁶⁹

לפי רמ"ה ישנם מקרים שבהם צריך להבהיר שהדקלים מכורים. כגון במקרה שהמוכר שייר לעצמו דקל אחד, שאם הוא דקל גרוע אנו אומרים שבוודאי שייר גם את שאר הדקלים הטובים ממנו. במקרה כזה נוצר צורך להבהיר ששאר דקלים נמכרו. לפי פירושו הקושיה בטלה מעיקרה מכיוון שבסוגיה זו אין לשון יתרה

67. רשב"א שם.

68. ר"ן שם.

69. יד רמ"ה שם, אות טח.

כלל, אבל בשטר שנכתבה בו תוספת שלכאורה אין בה צורך יש לדון מה ללמוד ממנה.

הרדב"ז הסביר שהסוגיה של "שופרא דשטרא" עסקה במקרה שלא היה מה להוסיף מכוח הלשון היתרה. וכך הוא כתב:

ונראה לי דכל היכא דאיכא למימר לטפויי אמרינן ליה, אבל כל היכא דליכא לטפויי במכר כי הכא, דבסתם קנה דיקלין ותאלין וכל מה שבתוך השדה וליכא לטפויי מלתא במכר, אמרינן לישנא יתירא שופרא דשטרא הוא. וההיא דהמוכר את הבית דכתיבא לעיל איירי שלא היה בשדה לא מחיצת הקנים שהיא בית רובע, ולא חרוב המורכב ולא סדן השקמה ולא שומירה ולא שום דבר שיהיה ראוי לימכר בכלל השדה מלישנא יתירא, ומשום הכי אמרינן לשופרא דשטרא.⁷⁰

לדעת הרדב"ז בכל מקום לשון יתרה באה להוסיף דבר, ורק אם אין מה להוסיף אנו אומרים שהלשון נכתבה ל"שופרא דשטרא".⁷¹ אמנם בתשובה אחרת הרדב"ז כתב שאם ישנם שיבושים רבים בלשון השטר ואנו רואים שלא דקדקו בלשונו, אין תולים בלשון יתרה כוונה להוסיף דבר כלשהו:

הנה אספרם כחול ירבון היתורים השיבושים שיש בלשון הפסק, לא שאני פוסל אותו בשביל זה, אלא שאינו לשון מדוקדק שנדרוש בו טפויי, ודבר פשוט הוא מאד.⁷²

המהרי"ק נשאל על שטר שבעל כתב לאשתו ופטר אותה "מכל תביעות וערעורים שהיו לו עליה מעולם עד היום הזה", והיה מן הדיינים מי שרצה לפרש ביטוי זה באופן מצומצם, שהכוונה היא לתביעות מסוג מסוים בלבד. המהרי"ק ענה שמלשון השטר משמע שהכוונה הייתה לכל התביעות, אך הוסיף שיש לפרש כך גם מחמת הכלל שלשון יתרה באה להוסיף. לפי דבריו לשון יתרה באה להוסיף גם דברים שאינם כלולים בלשון מחמת עצמם:

ואפילו לא היה אלא לישנא יתירא דהוה לן למימר דלטפויי הוא דאתא ואף על גב שלא היה הלשון מוכיח כן מצד עצמו אלא מכח ייתור. כי ההוא דפרק יש נוחלין (בבא בתרא קלח) גבי תנו מאתים זוז לפלוני בעל חובי

70. שו"ת רדב"ז א, פז.

71. בפתחי תשובה חו"מ מב, י, כתב: "והנכון בזה מה שתירץ הרדב"ז (שו"ת רדב"ז א, פז) דלהוציא אין לומר לטפויי כי אם הנוכר בגמרא, אבל למוחזק ודאי אמרינן לטפויי". אינני יודע היכן ראה כן בדברי הרדב"ז. ייתכן שהפתחי תשובה הבין כך את שיטת הר"ן (תבואר להלן) שהרדב"ז כתב עליה שהוא כלל נכון, אבל נראה לי שקשה לבאר כך את הר"ן.

72. שו"ת רדב"ז ג, תקיח.

כראוי לו נוטלן ואת חובו, ופריך עלה תלמודא משום דאמר כראוי לו נוטלו ואת חובו, דלמא כראוי לו בחובו קאמר. ומשני הא מני רבי עקיבא היא דדייק לישנא יתירא דתנן לא את הבור ולא את הדות. אלמא כיון דלא צריך וקאמר דלטפויי מילתא קא אתי, הכא נמי כיון דלא צריך וקאמר לטפויי מילתא קא אתי. ופסק רב אלפס וכן שאר הפוסקים שכך הלכה.⁷³

המהרשד"ם⁷⁴ הוכיח מהתוספות⁷⁵ שיש לדקדק בלשון השטר יותר מאשר בלשון המשנה. למרות זאת כתב שייתכן לומר על ביטוי מסוים שנכתב בשטר אגב ביטוי אחר, ואינו לשון יתרה שיש ללמוד ממנה, כשם שבמשנה אומרים לפעמים שדברים נכפלו אגב דברים אחרים. במיוחד ניתן לומר כן "בזמן הזה שאין הסופרים בקיאים כל כך לדקדק שלא יהיה לשון מיותר כלל".⁷⁶

3. שיטת הר"ן

הר"ן בחידושיו עונה על סתירת הסוגיות כך:

וניחא לי, דכי אמרינן דשופרא דשטרא הוא הני מילי לגבי לוקח, דכיון דאתי לאפוקי מחזקה דמוכר אף על גב דלא צריך לפרושי קא מפרש בהדיא לפי שהוא חושש שאם יסתפקו בית דין בדבר יעמידו בחזקת מוכר וחייש לבי דינא דלא גמירי. אבל מוכר שהוא מוחזק למאי חייש, הרי אין הדבר מצוי שיהו בית דין טועין כל כך שיוציאו הדבר מחזקתו שלא כדין. והיינו דכל לישני יתירי דפירקין דאמרינן דלטפויי קאתו נקיטין להו גבי מוכר, בזמן שאמר לו חוץ מאלו (בבא בתרא סד,א), על מנת שדיוטא העליונה שלי (שם סג,א), חוץ מחרוב פלוני (שם ע,א). וזהו כלל גדול בדינין הללו דכל לישנא יתירא דאמר מוכר דלא צריך – לטפויי קאתי, אבל כי אמר לוקח – לשופרא דשטרא בעלמא הוא דאיכוון.⁷⁷

כלומר כאשר מילים יתרות בלשון השטר מבטאות זכות לקונה, אנו מפרשים שכוונת הצדדים הייתה להבהיר את זכותו של הקונה כך שלא יהיה בה כל ספק.

73. שו"ת מהרי"ק, שורש י. ראו עוד: שם, שורש יב.

74. שו"ת מהרשד"ם חו"מ, מא; חו"מ, רמ.

75. תוספות תמורה יז,ב, ד"ה לא מיבעיא.

76. שו"ת מהרשד"ם חו"מ, רמ.

77. ר"ן בבא בתרא סט,ב. הר"ן תוזר על עיקרון זה במקום נוסף (ר"ן שם קכה,ב, ד"ה נכסאי לסבתא), שם הוא מסביר שהאומר "נכסי לסבתא ואחריה לבתי מעבשיו" אין אומרים ש"מעבשיו" זו לשון יתרה שבאה להוסיף זכות למקבל, ולכן אין לסבתא אלא קניין פירות. הטעם הוא משום שלשון יתרה לטובת מקבל המתנה אין מדייקים בה, שלא באה להוסיף דבר אלא לשופרא דשטרא.

מכיוון שהקונה חושש שבמקרה של ספק יזכה בממון המוכר שהוא המוחזק. לעומת זאת כאשר מילים יתרות מבטאות זכות למוכר אין לפרש כך את כוונת הצדדים, מכיוון שהמוכר אינו זקוק להבהרת זכותו מעל לכל ספק שהרי הוא המוחזק וכל ספק יתפרש לטובתו. משום כך אנו מפרשים שכוונת הצדדים היא לייפות את כוחו של המוכר ולהעניק לו זכות נוספת שלא נכתבה בשטר עד כה. הבית יוסף⁷⁸ הביא את דברי הר"ן בסימן רמח. הרדב"ז⁷⁹ הביא את דברי הר"ן וכתב שזה הכלל נכון הוא. גם בספר שער משפט⁸⁰ כתב שזו סברה נכונה מאוד.

4. שיטת הרשב"א

א. הסתירה בדברי הרשב"א

הרשב"א יישב את הסתירה כך:

בזה אין כח בדינו לדון בו, בדמיונות,⁸¹ אלא מקום שאמרו, אמרו. במקום שלא אמרו, לא ידענו מהו, אין כח בדינו לדון בו. ותדע לך, שהרי שנינו: ומודה רבי עקיבא בזמן שאמר לו: חוץ מאלו שאין צריך ליקח לו דרך. ולא אמרינן דאף על גב דלא צריך, שופרא דשטרא הוא כדי שלא יבאו לידי מחלוקת, שמא זה יאמר סבור הייתי שהכל בכלל מקחי, וזה יאמר לא כי. אלא חשיב ליה רבי עקיבא למלתא יתירתא, ולטפווי מלתא קא אתי, וקימא לן כוותיה. דאלו [צ"ל: ואילו] רב יהודה אמר: האי מאן דזבין ארעא לחבריה צריך למכתב ליה: קני לך דיקלין תאלין והוצין. ואף על גב דאי לא כתב לה קני, אפילו הכי שופרא דשטרא הוא.⁸²

מתשובה זו עולה שבכל לשון יתרה שבשטר אומרים שהיא נכתבה ל"שופרא דשטרא", אלא אם כן זו לשון שחכמים תלו בה תוספת זכות לאחד מן הצדדים.⁸³ בהמשך דבריו הרשב"א דחה את החילוק בין משייר במכירתו (שבא להוסיף דבר) לבין ביטוי המייפה את כוחו של מקבל מתנה או לוקח (שבא ל"שופרא דשטרא").

78. בית יוסף חו"מ, רמח.

79. שו"ת הרדב"ז א, פז.

80. שער משפט סא, ג.

81. כך היא הגרסה לפנינו בשו"ת הרשב"א ב, ער, וגם בציטוט המובא בבית יוסף חו"מ, סא, בסופו. אמנם היו שגרסו "בממונות", ראו שו"ת הרדב"ז ג, תקיח. בשו"ת אבקת רובל, קצו, דייק מלשון זו שהרשב"א מודה שמדקדקים בלשון השטר במה שנוגע לאיסורים.

82. שו"ת הרשב"א ב, ער.

83. תשובה זו הובאה בבית יוסף חו"מ, סא, בסופו, וכן בשו"ת הריב"ש, רז.

ראייתו היא מהאומר "תנו מאתים זוז לבעל חובי כראוי לו", שמדקדקים בלשון "כראוי לו" כדי להוסיף זכות למקבל המתנה.⁸⁴

פוסקים העירו שקיימת לכאורה סתירה בדברי הרשב"א, מכיוון שבתשובות אחרות הרשב"א עצמו דקדק בלשון השטר ותלה במילים יתרות כוונות שלא נאמרו במפורש. למשל, באחת מתשובותיו מופיעה שאלה זו:

עשרה תלמידים שכרו רב אחד והתנו ביניהם ללמוד לפניו תלמוד, והתנו ביניהם שכל מי שימרוד ולא יבא ללמוד שיפרע שכירות כל השנה כולה. והתחילו ללמוד, ונוספו לרב תלמידים ונסתלק אחד מן התלמידים. ואמר שלא היה רוצה לפרוע אלא כפי הימים שלמד, לפי שלא הפסיד כלום שבעשרה ליטרין שכרוהו ומלבד שכירותו יש לו עשרה ליטרין.⁸⁵

והשיב על כך הרשב"א:

דכיון שהתנה מתחלה שאם יחזור בו שיפרע משלם, נראה שהוא חייב לשלם משום תנאו. דמאי אמרת לא התנה זה אלא שאם יחזור ולא ימצא הרב מי ישכרנו שיהא הוא נותן לו כדינו, אם כן לא היה צריך תנאי שאפילו לא התנה כך דינו. אלא כיון שאמר דברים מיותרים, הוי כאומר דבין ימצא אחרים ובין לא ימצא יתן שכרו משלם. וכדתניא בפרק יש נוחלין (בבא בתרא קלח, ב) תנו מאתים לפלוני בעל חוב כראוי לו... אלמא כיון דלא צריך וקאמר לטפווי הוא דאתא ואף אנו נאמר דנדון שלפנינו כן.⁸⁶

מתשובה זו עולה שלשון יתרה באה להוסיף דברים שאינם מפורשים. במקרה המתואר כאן תלמידים שכרו מלמד, ואחד מהם חזר בו בתוך הזמן, ועל כן היה חייב מן הדין לשלם למלמד את שכרו עד סוף הזמן. לכן אם התנה שישלם שכר זה אנו מפרשים שהוא בא להוסיף חיוב, וחייב עצמו לשלם גם במקרה שיפרוש אחרי שנוספו לתלמידים אחרים.

מתשובת רשב"א נוספת עולה שתנאי שלא היה בו צורך בא להוסיף:

שאלה: ראובן משכן עלייתו לשמעון בנכיינתא והתנה שלאחר הזמן יהא רשות בידו לתבוע חובו או לדור הוא וסיעתו או למשכנה או להשכירה למי

84. ייתכן שהר"ן יענה ויאמר שלשון זו נאמרה על ידי נותן המתנה, שאינו חושש לשופרא דשטרא, ובעל חובו לא היה שם כלל, ולכן תולים בלשון היתרה תוספת. אחר כך מצאתי הסבר זה בשו"ת מהר"י קצבי, יח.

85. שו"ת הרשב"א המיוחסות לרמב"ן, א. שו"ת מהר"י בן לב, א, צ, ציין סתירה זו, אלא ששם הקשה משו"ת הרשב"א, א, אלף מב. בשו"ת הרשב"א שלפנינו תשובה זו מופיעה בנוסח שונה לגמרי, והמקור הנכון הוא כאמור בשו"ת הרשב"א המיוחסות לרמב"ן, א.

86. שם.

שירצה. ואחר זמן המשכונא בא למשכנה או להשכירה לאחרים, והלה טוען שאין לו רשות לא למשכן ולא להשכיר אלא לבעל הבית אחד ושלא יהיה לו סיעה גדולה יותר ממה שהיה לשמעון בשעת המשכונא.

תשובה: הדין עם שמעון, לפי ששורת הדין אפילו בלא תנאי יכול היה למשכנה או להשכירה לאחרים... ואפילו ליותר מסיעתו היה רשאי כל שיראה לבית דין שאין הפסד מתרבה בכך ומיהו אם יראה לבית דין שההפסד מתרבה אינו רשאי. אבל עכשיו שנתן לו רשות, התנאי מוסיף להשכירה לכל מי שירצה אפילו לסיעה גדולה. ואל תאמר שלא נכתב התנאי לתוספת ענין אלא לשופרא דשטרא וכדאמרינן בפרק המוכר את הבית (בבא בתרא סט, ב), לא היא, דכל היכא דאיכא למילף מן התנאי ילפינן.⁸⁷

במקרה המתואר כאן שמעון הלווה לראובן וקיבל כמשכון נכס של ראובן (עלייה). הוסכם ביניהם שאם החוב לא ייפרע במועדו, יהיה רשאי שמעון להשכיר את הנכס "למי שירצה". אכן החוב לא נפרע במועד והתעורר ויכוח האם שמעון רשאי להשכיר את הנכס למי שבני ביתו מרובים מאלה של שמעון. הרשב"א פסק שמכיוון שעל פי שורת הדין שמעון היה יכול להשכיר את הנכס, נוסף הסעיף המיותר לרבות השכרה למי שבני ביתו מרובים. משמע שמדקדים לשון השטר.

ב. תירוץ המהרי"ט

המהרי"ט הביא תשובה זו, ועמד על הסתירה בינה לבין התשובה שממנה עולה שאין מדקדים אלא במה שאמרו חכמים. בתחילה הוא הביא את תירוצו של "אחד מגדולי הדור":

דודאי להוסיף על חיובו לא ילפינן מלישנא דטופיינא, אבל בהיא דעשרה תלמידים הלשון הוא כולל שכל מי שימרוד וכו' ולא נפרשהו דוקא בשאין לו תלמידים אחרים.⁸⁸

נראה שכוונתו היא כך: יש מקרים שבהם הכלל "לישנא יתירא לטפויי אתא" מתפרש כבא להוסיף דברים שאינם נזכרים במפורש בשטר. כגון כאשר אמר שאינו מוכר את הבור, תולים בדבריו תוספת שאינו מוכר גם את הדרך לבור. על מקרים אלו אמר הרשב"א שאין לנו לדון "בדמיונות". אולם יש מקרים שבהם התוספת היא במשמעותו של לשון השטר, שיש לפרשו באופן רחב ולא באופן מצומצם. כגון באומר 'תנו מאתים זוז לפלוני בעל חובי כראוי לו', שהשאלה היא אם אלו אותם מאתיים זוז שכבר חייב בחובו, או מאתיים נוספים. התשובה

87. שו"ת הרשב"א ג, לו. הציטוט הוא מתוך בית יוסף חו"מ, עב.

88. שו"ת מהרי"ט ב, חו"מ, קיט.

לשאלה עולה מדקדוק בלשון השטר. כך היה גם במקרה שבו הרשב"א דקדק בלשון השטר. התנאי היה שהתלמידים ישלמו למלמד גם אם יפסיקו ללמוד, והרשב"א הרחיב את תחולתו של תנאי זה גם למקום שהמלמד מצא תלמידים אחרים, מכיוון שאילולא כן לא היה צריך לאומרו משום שהחיוב קיים מעיקר הדין. נמצא שאין כאן חיובים נוספים אלא פירוש רחב למה שכתוב בשטר.

המהרי"ט לא קיבל את החילוק הזה, והקשה עליו: "וקשה לי כיון שעיקר הראיה היא מההיא דתנו מאתים זוז לפלוני בעל חובי כראוי לו, התם אין הלשון כולל, ואדרבה לשון כראוי לו טפי משמע כראוי לו בחובו ומכח שהוא מיותר ילפינן דחוץ מחובו קאמר".⁸⁹ מסתבר שכוונתו היא לתשובת הרשב"א בעניין התלמידים שהתנו לשלם למלמד גם אם יפסיקו ללמוד. אותו גדול פירש שהרשב"א לא הוסיף דבר מעבר לתנאי אלא רק הרחיב את תחולתו. קושיית המהרי"ט היא כיצד הרשב"א הביא ראיה לכך מההיא ד"תנו מאתים זוז לפלוני בעל חובי", הרי שם המילים "כראוי לו" מוסיפות דבר שאינו כלול במתנה בלעדיתה.⁹⁰ המהרי"ט הקשה גם מתשובת הרשב"א על השכרת נכס ממושכן למי שבני משפחתו מרובים שהובאה לעיל, ויישב כך:

ונראה לי לומר בענין שלא יהיו דברי התשובה סותרת זו לזו: דכל שלא בא הלשון דרך חיוב ולא תנאי, אלא בדרך פירוש אף על פי שלא היה צריך לפרש, לא דייקי לישנא דטופיינא בשטרא, דאמרינן שמא לשופרא דשטרא כתבינהו כדאשכחן דלכתחלה כתבינן תאלין ודקלין לשופרא. אבל היכא שבא להתנות או להתחייב בדבר, ודאי יש לנו לומר שחיוב חדש הוא ולא

89. שם.

90. הערת עורך: ניתן להסביר שהמחלוקת בין המהרי"ט לבין אותו גדול תלויה במחלוקת הראשונים בדין האומר "תנו מאתיים זוז לבעל חובי", ולא אמר את המילים "כראוי לו": לדעת הרמב"ן בבא בתרא קלח"א, ד"ה ובחובו, ידו של המקבל על העליונה, והוא יכול לבחור אם לגבות את חובו או לגבות מאתיים זוז. לעומתו כתב הריטב"א בבא בתרא קלח"ב, ד"ה ופרקינן, בשם הרא"ה, שבמקרה כזה המקבל נוטל מאתיים זוז בנוסף לחובו, כאילו אמר "כראוי לו". רק כאשר אמר "מאתים זוז בחובו" נוט את מאתיים הזוז בחובו. המהרי"ט סבר כרמב"ן, שהאומר "תנו מאתיים זוז לבעל חובי" אינו מתכוון למתנה בנוסף לחוב. ומכאן שהתוספת "כראוי לו" באה להוסיף מתנה שאינה כלולה או רמוזה בלשון המקורית. לעומתו אותו גדול סבר כרא"ה שהאומר "תנו מאתיים זוז לבעל חובי" מתכוון למתנה בנוסף לחוב, כלומר שהלשון היא כוללת ובעקבות תוספת המילים "כראוי לו" אנו מפרשים פירוש רחב אבל לא מוסיפים דבר שאינו כלול בלשון המקורית.

לגבי דעת הרשב"א עצמו במחלוקת זו, ראו בהערות המגיה על ר"ן בבא בתרא קלח"ב, הערה 85 (הוצאת מוסד הרב קוק), שבתחילה הביא הרשב"א רק דעת הרמב"ן, ובהמשך הוסיף תוספת לדבריו וסבר כרא"ה. א.פ.

מה שמחוייב ועומד, דהיינו ממש ההיא דפרק יש נוחלין "לפלוני בעל חובי כראוי לו" דחוץ מחובו קאמר.⁹¹

כלומר: המוכר שדה לחברו וכתב לו "קנה לך דקלין ותאלין והוצין וציצין" בא לפרש את מה שמכור בכלל השדה, ומכיוון שאינו מוסיף חיוב או תנאי אלא בא לפרש בלבד אנו אומרים שכתב זאת ל"שופרא דשטרא". אבל במקום שאדם מוסיף חיוב או תנאי שהם ברורים גם ללא שיפרש אותם, אנו תולים בתוספת זו כוונות אחרות. למשל הנוסח 'תנו מאתיים זוז לבעל חובי כראוי לו' הוא נוסח של התחייבות, והואיל וחיוב דומה היה ברור מכוח ההלוואה שנעשתה בעבר, יש לתלות שהכוונה לתת למלווה מתנה מעבר לחובו. וכן תלמיד המתחייב לשלם שכר המלמד אם לא יבוא ללמוד, אינו מתכוון למה שהוא כבר חייב מן הדין אלא להוסיף חיוב.

ג. תירוץ המהרש"ך

רבי שלמה הכהן עמד על הסתירה בתשובות הרשב"א, ויישב אותה באופן הבא:

ולי פשר הדבר והתרתו יראה בפשיטות, והוא דהרשב"א ז"ל קאמר דלא אמרינן לישנא יתירא לטפויי אתא, אלא דוקא כשהתנה וכתב בשטר דבר שאינו צריך דבלאו הכי סתמיה דההיא מלתא הכי משתמע... אמנם כשנכתב בשטר דבר אחד הצריך להתנות וליכתב ואותו הדבר הוכפל והוא מיותר גמור, כהאי גוונא לא אמרינן לישנא יתירא הוי ולטפויי אתא דלא הוי כהאי גוונא אלא לשון כפול, ולא דרשינן ליה דלרבויי אתא.⁹²

לדעת רבי שלמה הכהן, לשון מיותרת נועדה להוסיף רק כאשר התנו בשטר דבר שאינו צריך כלל, כלומר שגם בלעדיה כך היו עושים. כך הוא מסביר את המקרים שהובאו בגמרא, כשהמוכר שייר לעצמו את הבור והדות שממילא נשארים שלו, ולכן רבי עקיבא פירש ששייר לו גם את הדרך לבור. וכן כשאדם אמר 'תנו מאתיים זוז לפלוני בעל חובי כראוי לו', שאין בכך צורך אלא כדי להוסיף דבר. כך הוא גם במקרה שבו דן הרשב"א על התלמידים ששכרו מלמד, שם כל התנאי מיותר, ולכן פירש שבא להוסיף דבר מעבר למה שנאמר במפורש.

אולם כאשר ישנם דברים שצריכים להיכתב בשטר, אלא שנכתבו פעמיים, אין לדרוש מהלשון היתרה שהכוונה הייתה להוסיף דבר כלשהו שלא הזכר במפורש, אלא הכוונה הייתה לחזק את מה שכבר נכתב. באופן דומה פסק גם בשו"ת נודע ביהודה:

91. שו"ת מהרי"ט ב, דו"מ, קיט.

92. שו"ת מהרש"ך א, ב.

דעד כאן לא סגר עלינו הרשב"א בזה אלא היכא דגוף הדבר צריך לכותבו
אלא שיש בו לישיני יתירי, בזה לא אמרינן דלטפויי אתא. אבל היכא שאין
צריך לכותבו כלל בזה שפיר אמרינן מדכתבו בפירוש שמע מינה לטפויי
אתי דבר שלא היה זוכה בו אם לא נכתב.⁹³

לתירוץ זה הסכימו פוסקים נוספים.⁹⁴

ד. תירוץ שו"ת תורת חיים

רבי חיים שבת⁹⁵, חלק על רבו רבי שלמה הכהן. הוא הוכיח מתוך תשובת
הריב"ש שהרשב"א אמר ש"אין לדון בדמיונות" גם בתנאי כזה שלא היה צורך
לכותבו כלל. משום כך הוא הגיע למסקנה הפוכה: מהתחייבות מיותרת לא ניתן
לרבות מכיוון שיתכן שפרשוה ל"שופרא דשטרא" כדי שלא תהיה מחלוקת בדבר.
אבל מכתובה כפולה של אותה התחייבות ניתן לרבות, מכיוון שהלשון המיותרת
באה להוסיף דבר שלא נזכר בשטר, ולא נאמר שהדבר נכתב ל"שופרא דשטרא".

ה. תירוץ הנודע ביהודה

ראינו לעיל שהנודע ביהודה הסביר את שיטת הרשב"א כמו המהרש"ך. אולם
מתשובה אחרת שלו נראה שתירץ באופן נוסף. הנודע ביהודה נשאל על בעלי דין
שקיבלו עליהם שני דיינים שידונו בעניינם, והותנה שאם לא יושוו דעתם יוכלו
לבחור דיון שלישי "יהיה איזה שיהיה". ואכן כך קרה: הדיינים חלקו ביניהם,
והוסיפו דיון שלישי. אחר גמר דין התברר שהדיין השלישי הוא קרוב של אחד
הצדדים. המפסיד בדין טען שהדין בטל, והזוכה טען שהביטוי "יהיה מי שיהיה"
הוא מיותר שנועד להוסיף אפילו קרוב ופסול. הנודע ביהודה הכריע כך:

ונראה לפי עניות דעתי שאם הכריע להוציא ממון מידי המוחזק ודאי דלא
סמכינן לומר לישנא יתירא לטפויי אתי להכשיר הקרוב, הואיל והרשב"א
הכריע דלא למידרש לישנא יתירא. אבל אם הכריע לזכות את המוחזק
במה שיש בידו, בזה קם הכרעתו. שהרי הרשב"א אומר שאין לנו לדמות,
אבל לא הכריע שבודאי לא דרשינן לישנא יתירא. ובפרט ששאר תשובות
דרשי בהדיא לישנא יתירא, אם כן יכול המוחזק להחזיק מה שבידו ע"פ
הכרעת המכריע.⁹⁶

93. שו"ת נודע ביהודה תניינא, אה"ע, ק.

94. שו"ת מהרש"ם ג, קכח; משנה למלך מכירה כד, טו.

95. ראו שו"ת תורת חיים א, לא; שם, א, לח; שם ב, כז"כ; שם ב, לד.

96. שו"ת נודע ביהודה קמא, חו"מ, ג.

הנודע ביהודה הבין שהרשב"א הסתפק אם והיכן יש לדרוש לשון יתרה, ולכן אין דורשים לשון יתרה כדי להוציא ממון, אבל מחזיקים ממון על פי לשון יתרה.⁹⁷ זו גם מסקנת הפתחי תשובה,⁹⁸ שיש לפסוק בזה לילך אחר המוחזק.

1. סיכום ההסברים בשיטת הרשב"א

1. לכאורה יש סתירה בדברי הרשב"א: בתשובה אחת הרשב"א כתב שלא ניתן לדייק מלשון השטר, ולכן רק במקום שחז"ל דייקו מלשון מיותרת בשטר ידייק גם בית הדין. לעומת זאת בתשובות אחרות הרשב"א עצמו דייק מלשון מיותרת שהובאה בשטרות.
2. לפי "אחד מגדולי הדור" שהובא במהרי"ט: כאשר הלשון בשטר מיותרת, יש לפרש אותה בפירוש הרחב שלה, ולא בפירוש המצומצם. אבל אין לפרש שהלשון המיותרת באה להוסיף דברים שאינם כלולים בלשון השטר.
3. לפי המהרי"ט: כאשר השטר אינו מוסיף חיוב או תנאי, אלא בא לפרש בלבד, אנו אומרים שכתב זאת ל"שופרא דשטרא". אבל במקום שאדם מוסיף חיוב או תנאי שהם ברורים גם ללא שיפרש אותם, יש לפרש שהלשון המיותרת באה להוסיף דברים שאינם כלולים בלשון השטר.
4. לפי מהרש"ך ונודע ביהודה: לשון יתרה שלא היה בה צורך משום שבלאו הכי זהו הדין, באה לחדש דבר שלא הוזכר במפורש בשטר. אולם אין ללמוד דבר נוסף מלשונות שצריך היה לכתוב, אלא שנכפלו בשטר פעמיים.
5. לפי שו"ת תורת חיים: הסברה הפוכה מסברת מהרש"ך – כל דבר שנכפל בא להוסיף דבר שלא נכתב במפורש. אולם דבר שנכתב למרות שממילא כך שורת הדין – ייתכן שנכתב ל"שופרא דשטרא" כדי שלא תהיה מחלוקת בדבר.
6. לפי הנודע ביהודה בתשובה אחרת: משמע שהרשב"א מסופק אימתי דורשים לשון יתרה, ולכן ידו של המוחזק על העליונה.

5. שיטת השולחן ערוך

הבית יוסף הביא את תשובת הרשב"א שממנה עולה שאין לדרוש מלשון יתרה בשטר, ומשמע שהסכים עמה:

97. לפי זה יוצא שאף שבפרשנות הגמרא הרשב"א והר"ן חולקים זה על זה, כאמור לעיל, מכל מקום, התוצאה המעשית תהיה זהה – שדורשים לשון יתרה לטובת המוחזק, ולא דורשים אותה לטובת המוציא מחברו.

98. פתחי תשובה חו"מ, מב, י. גם בשו"ת כנסת יחזקאל חו"מ, קא, כתב "דלהוציא סבירא ליה דעת הרשב"א דאין לומר לאטפויי כי אם הנוכר בגמרא, אבל למוחזק ודאי אמרינן לטפויי".

כתב הרשב"א שנשאל באיזה ענין ראוי להשתמש במימרא (בבא בתרא קלח,ב) דכל מילתא דלא צריך, לטפויי מילתא אתא. והשיב בזה אין כח בידינו לדון [בן] בדמיונות אלא מקום שאמרו – אמרו, במקום שלא אמרו – לא ידענו מה ואין כח בידינו לדון בו, והביא ראיה לדבר.⁹⁹

מנגד, השולחן ערוך פסק גם כתשובת הרשב"א שבה הוא דרש לשון מיותרת בשטר:

ראובן משכן ביתו לזמן, והתנה שאחר הזמן יהיה רשות (בידו) לדור בו הוא וסיעתו, או למשכן או להשכיר למי שירצה. יש מי שאומר שאפילו בלא תנאי ראוי להשכיר או למשכן (למי שבני ביתו אינן מרובין), ומפני התנאי ראוי להשכיר ולמשכן אפילו למי שיש סיעה גדולה מסיעתו.¹⁰⁰

במקום אחר¹⁰¹ הבית יוסף הביא את שיטת הר"ן המחלק ואומר שאין מוציאים ממון על פי לשון יתרה, אלא תולים אותה ב"שופרא דשטרא", אך לשון יתרה מועילה כדי להחזיק ממון.

שער משפט¹⁰² כתב על שיטת הר"ן שהיא סברה "נכונה מאד". עם זאת הוא עמד על כך שחילוקו של הר"ן לא יועיל כדי להסביר את הדין המאפשר למלווה להכניס סיעה גדולה בקרקע ממושכנת, מכיוון שקרקע ברשות בעליה עומדת, ולכן הלווה הוא המוחזק ולא המלווה. נמצא שעל פי דקדוק השטר הוספנו זכות למלווה שבא להוציא ממון. דין זה אינו מתיישב לפי שיטת הר"ן.

6. סיכום

ישנן סוגיות הקובעות שכל לשון יתרה בשטר באה להוסיף דבר. לעומת זאת יש סוגיה שהמליצה להוסיף לשון יתרה ל"שופרא דשטרא", כלומר, להבהרת היקף השטר כפי שהוא, שממנה משמע שאין לרבות דברים נוספים על בסיס הלשון היתרה.

לדעת חלק מן הפוסקים (רמ"ה, רדב"ז) הכלל הוא שלשון יתרה באה להוסיף ולחדש דבר, אלא אם כן יש בה צורך כדי להבהיר פרט מסוים או כאשר אין מה להוסיף. כמו כן הרדב"ז כתב שמדקדקים בלשון שטר רק כאשר הכותב הוא אדם המדייק בלשונו, אולם משטר משובש לא ניתן לדייק ולרבות. מכאן אפשר להסיק שבימינו כאשר רוב הציבור אינו בקיא בדיני חוזים שבהלכה, קשה לדייק מעצם

99. בית יוסף חו"מ, טא.

100. שולחן ערוך חו"מ שטז, ג.

101. בית יוסף חו"מ, רמח.

102. שער משפט טא, ג.

הריבוי. אמנם מסתבר שניתן לרבות כאשר הלשון מרבה במפורש כגון 'בכל דרך שהיא', 'בכל אופן שירצה', וכדומה.

לדעת הר"ן לשון יתרה לטובת המוחזק (כגון, מוכר) באה להוסיף דבר, וצריך לדקדק מה ללמוד ממנה, אולם לשון יתרה לטובת המוציא מחברו (כגון, קונה) באה ל"שופרא דשטרא" כדי למנוע ויכוחים בנוגע למה שכבר הוסכם, ואין ללמוד ממנה תוספת כלשהי.

בתשובה אחת הרשב"א כתב שלא ניתן בימינו לדייק מלשון השטר, למעט מקום שבו חז"ל דייקו. לעומת זאת בתשובות אחרות הרשב"א עצמו דייק מלשון מיותרת שהובאה בשטרות. האחרונים האריכו בתירוץ שונים לסתירה זו, וכן השולחן ערוך הביא מגוון של דעות, ולא ברור כדעת מי הוא פסק להלכה.

ה. סתירות בשטר

לעיתים מתגלע סכסוך בין צדדים להסכם, וכל אחד מהם מוצא בהסכם סעיף התומך לכאורה בטענתו. בפרק זה נדון במקרים כאלה, כאשר נכתבו בחוזה תנאים או לשונות הסותרות זו את זו.

1. סתירות בין ראשית החוזה לסופו

השולחן ערוך¹⁰³ קבע שלושה כללים כיצד לנהוג בחוזה שיש בו סעיפים הסותרים זה את זה:

היה כתוב בו למעלה דבר אחד ולמטה דבר אחר ואפשר לקיימם (שניהם) – מקיימם אותם.

אבל אם הם סותרים זה את זה, כגון שכתוב למעלה מנה ולמטה מאתים או להיפך – הולכים אחר התחתון.

במה דברים אמורים שהולכים אחר התחתון, כשאין האחד תלוי בחברו אבל אם היה כתוב בו מאה שהם מאתים או מאתים שהם מאה – אינו גובה אלא מאה שהוא הפחות שבשניהם, כיוון שיד בעל השטר על התחתונה.

נדון בהם לפי הסדר.

א. סתירה שניתן ליישבה ברווח או בדוחק

נפתח בכלל הראשון: כאשר אפשר לפרש את השטר באופן המקיים את הכתוב בו, ולא חזר בו הכותב, הדבר עדיף. כך למשל, כאשר אדם נותן מתנה לחברו

103. שולחן ערוך חו"מ מב, ה.

“מהיום ולאחר מיתה” מפרשים את הדברים באופן שיתקיימו שתי הלשונות, וקובעים שהתכוון לתת גוף המתנה מהיום ואת פירוטה לאחר מיתה, ואין אומרים שחזר בו מרצונו לתת מהיום, והחליט לתת לאחר מיתה, ואז זהו שטר לאחר מיתה שאינו מועיל.¹⁰⁴

נחלקו אחרונים אם יש לפרש את השטר גם באופן דחוק כדי ליישב את הסתירה שבו. הרמ"א בספר דרכי משה¹⁰⁵ כתב בשם תשובות מימוניות¹⁰⁶ “דהיכא דאפשר לקיים אפילו היכא דשתי הלשונות מרוחקים זו מזו מקיימים אותן, וכל שכן היכא דסמיכי אהדדי, דלאו אורחא הוא לסתור דבריו תוך כדי דיבור”, ונחלקו אחרונים בביאור דבריו.

הסמ"ע¹⁰⁷ הבין ששני הלשונות מרוחקים זה מזה היינו שרחוקות מבחינת משמעותן ולכן כתב שלפי הדרכי משה יש להעדיף לקיים את הלשונות הסותרות שבשטר גם באופן דחוק. הטעם הוא משום “שאינן דרך הבריות לחזור בדבריהם תוך כדי דיבור”, כלומר הגיוני יותר להניח שהתכוונו לפירוש הדחוק מאשר להניח שעושה השטר חזר בו בתוך כדי דיבור.

לעומת זאת לדעת הש"ך¹⁰⁸ כוונת הדרכי משה בביטוי “שני הלשונות מרוחקים זה מזה” היא שהלשונות הסותרות בשטר מרוחקות זו מזו ויש דברים אחרים שכתובים ומפסיקים ביניהן. במקרה כזה מיישבים בין הלשונות הסותרות, וכל שכן כאשר הלשונות סמוכות זה לזה. יוצא שאין בדברי הרמ"א התייחסות ליישוב דחוק של סתירה בשטר, על כן כתב הש"ך “אבל כשאי אפשר ליישבם אם לא מדוחק, זה לא שמענו”.

מהר"י בן לב¹⁰⁹ דן בשטר שבראשו נכתבה צוואה מחמת מיתה, ובסופו נכתב שעשו מעשה קניין מעכשיו. הוא נשאל אם דין השטר כדין צוואה שחלה לאחר מיתה בלבד, כמו שכתוב בתחילת השטר, או כדין מתנת בריא שחלה מעכשיו, כמו שעולה מסוף השטר. תשובתו היא שדין השטר כדין מתנת בריא, מכיוון

104. בביאור הגר"א חו"מ מב, יח, ציין כמקור נוסף לדין זה את פסק הגמרא **בבא בתרא** קט"ו, ב, שאם היה כתוב למעלה “קפל” ולמטה “ספל” אין אומרים שחזר בו, ובמקום “קפל” – קב וחצי, חזר לומר “ספל” – סאה וחצי (ע"פ פירוש ר"י מיגש ורבנו חננאל), אלא אומרים שהיה כתוב “קפל” גם למטה ובא זבוב והסיר רגל הקוף ונעשה סמך. כלומר פירוש השטר באופן המקיים את הכתוב בו עדיף מהפירוש שכותב השטר חזר בו בין תחילתו לסופו.

105. **דרכי משה** חו"מ מב, ח.

106. **תשובות מימוניות** משפטים, טט.

107. **סמ"ע** מב, י; ראו גם **גידולי תרומה** שער סח, אות א.

108. **ש"ך** חו"מ מב, ט; וכן משמע קצת בשו"ת **הרמ"א**, פ.

109. **שו"ת מהר"י בן לב** ד, כו.

שהולכים אחר סוף השטר (ע"פ הכלל השני בשולחן ערוך, לעיל) וודאי חזר בו והחליט לתת את המתנה מעכשיו, ולכן עשו מעשה קניין. לדבריו, אין זה דומה לנותן "מהיום ולאחר מיתה", שהוסבר כמי שנותן את הגוף מהיום ואת הפירות לאחר מיתה, כי לא מסתבר שיכתוב בתחילת השטר כאילו זו צוואה גמורה ורק בסופו יכתוב שנעשה קניין מעכשיו. נראה מדבריו שאם הגיוני יותר לומר שחזר בו אין מנסים ליישב את שתי הלשונות. גישה זו דומה לשיטת הש"ך, אשר לפיה לא מנסים ליישב בדוחק סתירה בשטר, אלא מסבירים את הסתירה באופן הסביר ביותר – אם בדרך של יישוב, חזרה, או טעות סופר.

כאשר הצדדים השתמשו בטופס מודפס של חוזה, והוסיפו תנאים או סעיפים בכתב יד אשר סותרים את המודפס למעלה מהם, מסתבר לומר שגם הסמ"ע יודה שאין ליישב את הסתירה באופן דחוק, וסביר יותר לומר שהנוסח הכתוב ביד הוא הנוסח האחרון והקובע.¹¹⁰

ב. סתירות שאין אפשרות ליישב ביניהן

המשנה במסכת בבא בתרא עוסקת במקרה שבו יש סתירה בשטר: "כתוב בו מלמעלה מנה, ומלמטה מאתים, מלמעלה מאתים ומלמטה מנה – הכל הולך אחר התחתון".¹¹¹ כלומר הולכים אחר הניסוח האחרון בשטר ("התחתון"). הראשונים¹¹² הסבירו שהטעם הוא משום שוודאי חזר בו מהניסוח הראשון ("העליון"), לאחר שעייין בחשבונותיו ומצא אחרת ממה שנכתב שם, ולכן נקט סכום אחר למטה. דין זה מבוסס על אומדן דעת, ומשום כך הוא עשוי להשתנות במקום שבו מסתבר אחרת. למשל, במקרה שכתב השולחן ערוך בהמשך הסעיף:

ויש מי שאומר שאם למעלה היה פורט והולך ולמטה כתוב סכום הכל כך וכך ופיחת או הוסיף – בזה אנן אומרים ודאי טעה בחשבון, ואחר הפרט אנו הולכים ונראין דבריו.¹¹³

במקרה המתואר בסעיף זה נכתב בתחילת השטר פירוט של כמה סכומים ובסופו נכתב סיכום של כל הסכומים, ונמצא פער בין הפירוט לסיכום. במקרה כזה אין

110. מעובד מתוך פסק דין בהרכב הדיינים הרב אליהו בר שלום, הרב פנחס משה לנדמן, והרב אהרן מיטלמן, "תביעת ביטול מקח על רכב שנתגלה שעבר תאונה", קובץ תורני בית דוד בעניני חושן משפט: זכרון טוביה, עמ' רכב.

111. בבא בתרא קסה, ב.

112. ראו: רשב"א בבא בתרא קסה, ב, ד"ה זווין מאה: "דהכא ודאי מהדר הוא דקא הדר ביה דעיינו בחושבנהו וכתבי למטה". כך כתב גם הר"ן שם, וכן בבית יוסף חו"מ, מב.

113. שולחן ערוך חו"מ מב, ה, על פי דברי הטור חו"מ, מב, בשם רבנו ישעיה.

הולכים אחר הסיכום, אלא מניחים שמדובר בטעות והולכים אחר הפירוט שבתחילת השטר.

עד כה עסקנו בהסכם או בשטר שנכתבו בכתב יד. מה דינו של חוזה שנערך בעזרת מעבד תמלילים, שיש סתירה בין סעיפיו? בחוזה כזה, גם אם אחד הצדדים חזר בו, הוא היה יכול לתקן במקום. ייתכן גם שלאחר הקלדת כל החוזה חזרו ותיקנו פרט מסוים בתחילתו ושכחו לתקן גם בסופו, כלומר הנכתב למעלה נכתב בעצם בסוף. לפי זה עשוי להיות ספק מה נכתב ראשון ומה נכתב אחרון, ויד בעל השטר תהיה על התחטונה.

בשו"ת חוט השני¹¹⁴ הסתפק שמא כלל זה נאמר דווקא כאשר שתי הלשונות שייכות למין אחד, וההבדל הוא כמותי בלבד, כגון מאה או מאתיים – שבכלל מאתיים מאה. אבל כאשר מדובר בשני מינים שונים, כגון שלמעלה כתוב שהלווה לו חבית של יין ולמטה כתוב חבית של שמן, השטר פסול לגמרי.¹¹⁵

ח. סתירה שניתן להסבירה רק כטעות סופר

הכלל השלישי הוא שאומרים "הלך אחר התחנות" רק כאשר שני הסכומים הכתובים אינם תלויים זה בזה, אבל במקום שלשון השטר תולה אותם זה בזה – הולכים אחר הסכום הפחות שבהם. למשל, אם כתוב בשטר שההלוואה היא "מאה שהם מאתיים" או "מאתיים שהם מאה" יש ללכת אחר פחות שבלשונות ואינו גובה אלא מאה.¹¹⁶ מכיוון שהדברים נאמרו בדיבור אחד, אין זה מסתבר שחזרו בהם מהלשון הראשונה. לכן הולכים אחר הסכום הנמוך בגלל ש"המוציא מחברו עליו הראיה" ו"יד בעל השטר על התחטונה".¹¹⁷ כך הדין גם במשכיר ב"שנים עשר זהובים לשנה, דינר זהב לחודש" שאין הולכים אחר הלשון האחרונה, אלא אומרים שהמוציא מחברו עליו הראיה (נפקא מינא לשנה מעוברת).¹¹⁸ בספר פתחי חושן¹¹⁹ כתב שהוא הדין כאשר כתבו את הסכום בספרות ובמילים, ויש סתירה בין הסכום במילים לבין הסכום בספרות, שיד בעל

114. שו"ת חוט השני, לט, דבריו הובאו בפתחי תשובה חו"מ מב, ג. ספר חוט השני נערך על ידי רבי יאיר חיים בכרך, בעל הספר חוות יאיר, ויש בו גם תשובות של אביו ושל סבו. תשובה זו היא של סבו.

115. כמו שני עדים הסותרים זה את זה, ראו שולחן ערוך חו"מ ל, ב.

116. שולחן ערוך חו"מ מב, ה; ספר התרומות שער סח, אות ח.

117. ר"י מיגש בבא בתרא קס"ב, ד"ה כתב מלמעלה.

118. שם.

119. פתחי חושן עדות שטרות, ה, הערה כג.

השטר על התחטונה. כי אין זה מסתבר שכותב השטר חזר בו תוך כדי דיבור, ולכן אין תולים בחזרה מכוונת אלא בטעות סופר, והמוציא מחברו עליו הראיה. בספר חשוקי חמד¹²⁰ כתב שגם כאשר הסכומים נכתבו צמודים אחד לשני, הולכים אחר אומד הדעת כדי להכריע איזה סכום מסתבר יותר, אם ניתן להגיע לאומדן כזה. למשל, אם כתב בספרות 300 ש"ו ובמילים "שלושת אלפים", מסתבר יותר שהשמיט אפס בספרות מאשר לומר ששינה את המילים ובמקום "שלוש מאות" כתב "שלושת אלפים".

2. סתירה בין שני עותקים

בזמן חז"ל היה נהוג לכתוב עותק אחד של החוזה ולתת אותו לבעל הזכויות: "כותבים שטר ללווה אף על פי שאין מלווה עמו, כותבים שטר למוכר אע"פ שאין לוקח עמו".¹²¹ הלווה היה נותן את השטר למלווה בשעת ההלוואה, וכן המוכר ללוקח בשעת המכירה. משום כך נקבעו כללים שלא יאפשרו למלווה להכניס בשטר שינויים לטובתו באופן שלא יהיה ניכר לבית הדין, וכל שטר שלא נכתב לפי כללים אלו נפסל.

בימינו נהוג לעשות שני עותקים לכל חוזה, וביד כל אחד מן הצדדים יש עותק. הדבר מבטיח שאחד הצדדים לא יוכל להכניס שינוי לטובתו, מכיוון שהשינוי לא יופיע בעותק שביד הצד השני. נשאלת השאלה כיצד לנהוג כאשר יש סתירה בין שני העותקים, כגון שבאחד כתוב שהלווה מאה ובשני כתוב שהלווה מאתיים? הרדב"ז¹²² כתב שבמקרה כזה המוציא מחברו עליו הראיה:

אם אין שם אלא שני שטרות ויש חילוק לשונות בהם – המוציא מחברו עליו הראיה, ואם אין שם ראיה, דל מהכא שטרי דהוו כמאן דליתנהו ונשבע שלא היה התנאי כך אלא כך כמו שכתוב בשטרו ונפטר.

משמע מדברי הרדב"ז שבשני עותקים לא חל הכלל שהולכים אחר האחרון. הטעם הוא כנראה שבסתירות בשטר אחד אנו תולים את השינוי בכך שהצדדים חזרו בהם והסכימו לנוסח המאוחר, וכפי שכתבנו לעיל. אולם בסתירה בין שני עותקים מסתבר שבאחד מהם נעשה שינוי בשגגה או במזיד והוא פסול לחלוטין. לעומת זאת בספר שער משפט¹²³ התייחס לשני עותקים של שטר כמו אל שטר אחד, שאם אין חתומים עליהם עדים, אלא שני הצדדים, יש לנו לומר שחזרו בהם

120. חשוקי חמד בבא בתרא קסה, ב, ד"ה זוזין מאה.

121. בבא בתרא קסז, ב.

122. שו"ת רדב"ז א, שנג.

123. שער משפט מב, ג.

והולכים אחר האחרון. אם לא יודעים איזה שטר הוא האחרון – המוציא מחברו עליו הראיה. אם עדים חתומים על השטרות הולכים אחר השטר הראשון, משום שהחתימה עליו נחשבת כעדות שנחקרה בבית הדין, שהעדים אינם רשאים לחזור בהם ממנה. אם לא יודעים איזהו השטר הראשון – המוציא מחברו עליו הראיה. עיקר הדיון של הרדב"ז הוא במקרה שבו נכתבו שלושה עותקים, שניים מהם נמסרו לשני הצדדים והשלישי נמסר לידו של נאמן (שליש), ולאחר זמן נמצא שבאחד מן השטרות יש תנאי שונה מהשניים האחרים. לדעתו במקרה כזה הולכים אחר הרוב ומקבלים את הנוסח של שני השטרות הזהים, ותולים את הטעות בשטר החריג. הרדב"ז הביא ראייה לכך מדיני ספר תורה, שם נפסק שאם נמצאו הבדלים בין נוסח של ספרי תורה יש ללכת לפי הנוסח שברוב ספרי התורה.

שער משפט¹²⁴ הקשה על הרדב"ז כמה קושיות: הוא הוכיח שבמקום שאפשר לתלות את שינויי הנוסח בכך שחזרו בהם, אין הולכים אחר הרוב. לכן שטר שהיה כתוב בו כמה פעמים שסכום ההלוואה הוא חמש, ואחר כך כתבו חמישים, הולכים אחר "התחתון" אף על פי שברוב הפעמים כתוב חמש.

לפי זה הוא הדין בסתירה בין כמה העתקים: אם חתומים עליהם שני הצדדים, יש לנו לומר שחזרו בהם והולכים אחר האחרון, ואם אין יודעים איזה שטר הוא האחרון הרי שהמוציא מחברו עליו הראיה. אם עדים חתומים על השטרות הולכים אחר השטר הראשון, משום הכלל 'כיון שהגיד שוב אינו חוזר ומגיד', ואם אין יודעים איזהו הראשון – המוציא מחברו עליו הראיה.¹²⁵ בנוסף לכך הקשה: כיצד הביא רדב"ז ראייה מאיסורא לממונא, דיני ספר תורה שייכים לאיסור והיתר

124. שם.

125. הערת עורך: ניתן להשיב על דברי שער משפט, שאין להשוות שני שטרות סותרים לשטר אחד שיש בו סתירה. כאשר יש שטר העומד בפני עצמו שתוכנו שגוי והצדדים חזרו בהם מההסכמות שבו, יש להניח שהצדדים לא יאפשרו את קיומו. הצד שהטעות לרעתו יקרע את השטר, או לא יחתום עליו. גם לצד שהטעות לטובתו אסור להשהות את השטר משום "אל תשכן באהליך עולה". לכן, כאשר יש סתירה בין שטרות, ההסבר הסביר לכך הוא שבשטר אחד יש טעות שלא הייתה ידועה לצדדים או ששטר אחד מזויף, ונלך אחר הרוב. לכן הרדב"ז יכול היה להביא ראייה מדין ספרי תורה, שבהם בוודאי לא שייך לומר שהסופר "חזר בו". לעומת זאת, כאשר יש סתירה בתוך השטר, הולכים אחר התחתון כי מניחים שהצדדים חזרו בהם. הם לא היו צריכים לקרוע את השטר כי יכלו להניח שתחתון עדיפות לנוסח התחתון המתקן. זאת אומרת שכאשר יש שינוי, אנחנו מניחים שהשינוי מכון ולא טעות או זיוף. ייתכן ששער משפט סבר שכאשר נעשו מעיקרא שני העתקים על מנת ששניהם ישמשו כראיה, יש להתייחס אליהם כאחד, ולכן הולכים בהם אחר האחרון. א.פ.

ואין להביא משם ראייה לממון מכיוון שאין הולכים בממון אחר הרוב! שער משפט מסכם ואומר שצריך עיון למעשה אם להוציא ממון על פי דברי הרדב"ז הללו.

3. סתירה בתאריכים

המרדכי¹²⁶ כתב שרבי אליעזר ב"ר שמשון (ראב"ש) הכשיר שטר שהיה כתוב בו "בד' בשבת בכ"ב בתשרי", למרות שאותו יום רביעי היה כ"ד תשרי ולא כ"ב בתשרי. טעמו הוא שיש להניח שהסופר טעה בעיבורו של חודש, או בשני עיבורים, או שהחשיב את שני ימי ראש השנה כיום אחד. הכלל הוא שתולים בכל מה שיכולים לתלות כדי להכשיר שטר שעיקרו נכתב כהלכתו ומקוים בעדים כשרים, ואין לפוסלו בגלל סתירה בתאריך.

לעומתו רבנו תם פסל את השטר. הש"ך¹²⁷ הסביר שטעמו של רבנו תם הוא שהרי כאשר יש סתירה בין עדויות של עדים, שזה אומר שהאירוע עליו הוא מעיד היה בתאריך ג' בחודש מסוים וזה אומר בה' בו, עדותם נפסלת ואין תולים בשני עיבורים! ואפילו בהפרש של יום אחד אנו תולים שהעד לא ידע על עיבור החודש רק בתחילת החודש, אבל לאחר שעבר רובו של חודש אין תולים אפילו בטעות בעיבור אחד! הסמ"ע¹²⁸ תירץ את שיטת ראב"ש ואמר שאין תולים בעיבורו של חודש כאשר מדובר בעדות על פה, אבל כאשר מדובר בשטר שהטעות מוכחת ממה שכתוב בצידו את היום בשבוע – תולים בכך.

יש להעיר שאנו רואים הבדל בין סתירה בסכום הכסף הכתוב בשטר לבין סתירה ביחס לתאריך של השטר: כאשר יש סתירה בסכום הכסף לא מדובר על פסילת השטר, מכיוון שהשטר ודאי כשר והספק הוא לגבי פרט מסוים. לעומת זאת התאריך של השטר הוא חלק ממהות העדות, ועדות ללא זמן אין לה תוקף, ומשום כך רבנו תם פסל את השטר לחלוטין.

השולחן ערוך פסק כדעת ראב"ש, והכשיר את השטר:

אם כתב: ברביעי לשבת, כ"ב לתשרי, ונמצא שאינו מכוון, שרביעי בשבת של תשרי של אותה שנה היה ביום (ארבע) ועשרים, אפילו הכי כשר.¹²⁹

השולחן ערוך הלך לשיטתו גם באבן העזר לגבי גט, אולם שם הרמ"א השיג עליו:

126. מרדכי ראש השנה, ש.ס.

127. ש"ך חו"מ מג, ז.

128. סמ"ע חו"מ מג, ח.

129. שולחן ערוך חו"מ מג, ה.

אם כתב: ברביעי עשרים יום לירח שבט, ודילג ולא כתב: בשבת, וגם יום רביעי היה כ"א לשבט והוא כתב: עשרים, הגט כשר. (ויש חולקין ופוסלין בכהאי גוונא).¹³⁰

לדעת השולחן ערוך, אף על פי שגט שזמנו מוקדם (שהתאריך הכתוב בו מוקדם ליום האמיתי בו הגט נכתב ונמסר) פסול, במקרה זה הגט כשר, משום שמהגט עצמו – שמזכיר את היום בשבוע שבו הוא נכתב – מוכח מהו היום האמיתי שבו הגט נכתב. כי הקורא ידע שהתאריך האמיתי הוא לפי היום בשבוע, מכיוון שאנשים טועים במניין ימי החודש ולא במניין ימי השבוע.¹³¹ ואילו לדעת הרמ"א יש להחמיר כשיטת רבנו תם שהגט פסול בהלכות גיטין החמורות.¹³²

כוונתו של ראב"ש שהכשיר את השטר ותלה ב"טעות הסופר" היא שהסופר אכן חשב שהתאריך הוא כ"ב בתשרי, אלא שמחשבה זו הייתה טעות. בשו"ת חוט השני¹³³ דן בטעות סופר מסוג אחר: הסופר לא שם לב שהוא כותב תאריך שגוי ("טעות הקולמוס ולא טעות החשבון"). בא לפנוי שטר שהייתה סתירה בין התאריכים הכתובים בו. תאריך כתיבת השטר היה בט' באב בשנת ש"ז, ואילו בגוף השטר דובר על חוב שזמן פירעונו הוא בראש השנה שנת ש"ס "דהיינו בערך ב' שנים" לאחר ההלוואה. חשבון פשוט מראה שיש כאן סתירה, מכיוון שראש השנה שנת ש"ס הוא בערך שנים עשרה שנה לאחר ט' באב שנת ש"ז! המשיב ענה שמוכח שהסופר טעה וכתב ש"ז במקום ש"ז, ולכן אין לפסול את השטר, ואפילו לשיטת החולקים על ראב"ש.¹³⁴

4. סיכום

כאשר נכתבו בחוזה שני פרטים הסותרים זה את זה, אם אפשר יש לפרש את השטר באופן המיישב את הסתירה. אולם נחלקו אחרונים אם מפרשים אפילו באופן דחוק כדי ליישב את הסתירה.

אם אי אפשר ליישב בין שני הפרטים הסותרים – הולכים אחר התחתון, מפני שהוא נכתב מאוחר יותר. היו שני הפרטים תלויים זה בזה, שאין לומר שהצדדים חזרו בהם מהראשון, ספק אחר מי הולכים ועל כן יד בעל השטר על התחתונה.

130. שם אבה"ע קכו, כא.

131. בית שמואל קכו, לא.

132. שם.

133. שו"ת חוט השני, לט.

134. לקביעה שהטעות הייתה בתחילת השטר (שבו היה כתוב שנת ש"ז במקום ש"ז) ולא בסופו (שבו היה כתוב שנת ש"ס במקום ש"ז) הצטרפו ראיות נוספות, כגון העובדה שהשטר התייחס לאחד הצדדים בתור "האלמנה", אף שאישה זו התאלמנה רק לאחר שנת ש"ז.

חוזה מודפס שהוסיפו בו סעיף בכתב יד מסתבר שהוא האחרון והולכים אחריו. כאשר עורכים חוזה במעבד תמלילים לרוב אי אפשר לדעת איזה סעיף הוא האחרון ולכן יד בעל השטר על התחתונה.

כאשר קיימת סתירה בין שני עותקים של החוזה: לדעת הרדב"ז המוציא מחברו עליו הראיה, ואם לא מצא ראיה הנתבע יישבע וייפטר. לדעת שער משפט הואיל ואין אפשרות לדעת איזה מהם הוא האחרון, לכן יד בעל השטר על התחתונה. אם אפשר לדעת איזה מהם הוא האחרון: אם חתומים שני הצדדים בלבד הולכים אחר האחרון, אם חתומים עדים הולכים אחר הראשון מחמת הכלל "כיון שהגיד שוב אינו חוזר ומגיד".

כאשר היו שלושה עותקים ונמצא הבדל בין אחד מהם לבין השניים האחרים: לדעת הרדב"ז הולכים אחר הרוב, אולם לדעת שער משפט אין הולכים אחר הרוב במקום שייתכן שחזרו בהם. כאשר נכתבו בשטר שני זמנים ואין התאמה ביניהם, כגון היום בשבוע והתאריך בחודש, רבי אליעזר ב"ר שמשון תולה בכל מה שאפשר לתלות כדי להכשיר את השטר, ואילו רבנו תם פוסל את השטר. השולחן ערוך פסק כדעה הראשונה, הרמ"א השיג עליו רק בהלכות גיטין החמורות (ומשמע שבדיני ממונות יסכים לו).

כאשר נראה מתוך השטר שיש עדיפות לאחת הלשוניות והשנייה נכתבה בטעות – יש לתת עדיפות ללשון הסבירה.

ו. הדמים מודיעים – מחיר העסקה כגורם בפרשנות החוזה

1. הקדמה

דבר מצוי הוא שהמוכר והקונה נחלקים בשאלה מה כלול במכירה ומה אינו כלול בה ואחד הצדדים מבקש להוכיח את טענתו מהמחיר שנקבע. השאלה שבפנינו היא אם המחיר יכול להוכיח מה כלול בעסקה, כאשר המנהג או לשון בני אדם אינם ברורים.

2. מחלוקת התנאים והפסיקה

המחלוקת העקרונית בנושא היא בין רבי יהודה לחכמים:

מכר את הצמד – לא מכר את הבקר, מכר את הבקר – לא מכר את הצמד.
 רבי יהודה אומר: הדמים מודיעין; כיצד? אמר לו: מכור לי צימדך במאתים

זו, הדבר ידוע שאין הצמד במאתים זו; וחכמים אומרים: אין הדמים ראייה.¹⁵⁵

במקרה הנדון סוכם על קניית "צמד". המוכר טוען שמדובר על היצול שמחבר את שני השוורים למחרשה,¹⁵⁶ ואילו הקונה טוען שכוונתו הייתה לקניית היצול ושני השוורים גם יחד, ששוים כמובן הרבה יותר. לדעת חכמים במקרה כזה המחיר שסוכם אינו ראייה להוכיח מה נכלל בעסקה. בהמשך הגמרא מבואר שכאשר המונח שהצדדים השתמשו בו הוא חד משמעי, מוסכם גם על רבי יהודה וגם על חכמים שיש ללכת אחר הפרשנות המקובלת, ואין להביא ראייה מגובה התמורה. דוגמה: במקום שקוראים ליצול בלבד "צמד", וסוכם על מכירת "צמד", ברור שמכר לו את היצול ללא השוורים, אף לשיטת רבי יהודה. במקום שהמונח "צמד" פירושו היצול והשוורים, ברור שמכר לו גם את השוורים אף לשיטת חכמים. המחלוקת היא כאשר הרוב קוראים ליצול "צמד" ולשוורים "בקר", אבל ישנו מיעוט שקורא ליצול ולשוורים ביחד "צמד". לדעת רבי יהודה התמורה מוכיחה שמכר לו גם את הבקר, ולדעת חכמים אין הדמים ראייה.

הרמב"ם פסק כדעת חכמים:

מכר את הצמד לא מכר את הבקר, מכר את הבקר לא מכר את הצמד, ואפילו במקום שקורין מקצתן לצמד בקר.¹⁵⁷

האם כוונת חכמים היא שהדמים אינם ראייה והעסקה קיימת כפי שהיא, אף שהמחיר שסוכם גבוה בהרבה ממחיר יצול ללא שוורים? נאמרו בזה בגמרא שני הסברים. לפי הסבר אחד, אמנם הקונה אינו יכול להוציא מהמוכר את השוורים, כי הדמים אינם ראייה שמכרם, אך חלים על מכירה זו דיני אונאת ממון. ממילא, אם המחיר שסוכם הוא גבוה ביותר משישית ממחירו של היצול, הרי שיש לבטל את המקח. לפי הסבר אחר, דיני אונאה חלים רק "בכדי שהדעת טועה", אבל אם סוכם על מחיר כה גבוה ביחס ליצול עד שאין הדעת טועה בו, יש להניח שהקונה רצה לתת למוכר מתנה. רבנו חננאל פסק כהסבר הראשון,¹⁵⁸ אולם שאר הראשונים פסקו כהסבר השני,¹⁵⁹ וכן פסק השולחן ערוך:

135. בבא בתרא עז, ב.

136. רשב"ם שם, ד"ה צמד.

137. רמב"ם מכירה כז, ב.

138. ראו רשב"א בבא בתרא עז, א, ד"ה ואיבעית אימא.

139. בבא בתרא עז, א; רשב"ם שם, ד"ה בכדי שהדעת טועה; רמב"ן שם, ד"ה ודאמרינן; רשב"א שם, ד"ה ואיבעית אימא.

בכל אלו הדברים אין הדמים ראייה, שאם טעה בכדי שהדעת טועה יש לו אונאה או ביטול מקח, כדין כל מוכר ולוקח; ואם טעה בכדי שאין הדעת טועה, לא בטל המקח, שזה מתנה נתן לו.¹⁴⁰

לכאורה משמעותה של הפסיקה כדעת חכמים, על פי פרשנות זו, היא שלעולם אין מביאים ראייה מהתמורה. אולם כפי שנראה ישנם מקרים רבים שבהם התמורה מהווה ראייה לתוכן העסקה.

3. הדמים מודיעים בשני דברים מחוברים

בתחילת המשנה¹⁴¹ נאמר: "מכר את הקרון לא מכר את הפרדות, מכר את הפרדות לא מכר את הקרון". רב תחליפא שנה ברייתא שבה נאמר "מכר את הקרון מכר את הפרדות". הואיל והדברים מנוגדים לנאמר במשנה, העמיד רבי אבהו את דברי הברייתא ב"אדוקין בו", כלומר שהפרדות רתומות לקרון בשעת מכירה ומשום כך הן מכורות עם הקרון, את המשנה העמיד בפרדות שאינן קשורות לקרון, ולכן אינן מכורות איתו.

מדוע פרדות הרתומות לקרון מכורות עימו? הראב"ד¹⁴² פירש שהדבר מבוסס על העיקרון שכל מכירה כוללת את המחוברים הקבועים (כשם שמכירת בית כוללת גם מכירת תנור קבוע), וכן פירש הרשב"א. הר"י מיגש¹⁴³ והרמב"ן¹⁴⁴ טענו שהעובדה שהפרדות רתומות לקרון אינה מוכיחה שהן מכורות עימו, מכיוון שאין הלכה כאותם תנאים האומרים שהמוכר דבר מכר גם את כל תשמישיו.¹⁴⁵ משום כך הם אומרים שהפרדות מכורות בגלל צירוף שני הגורמים: הן רתומות אליו, וגם הדמים מודיעים שמכר אותן. לפי זה חכמים חלקו על רבי יהודה רק כאשר הבקר אינו רתום לצמד, אבל כאשר הוא רתום, יש רגליים לדבר שמכר גם אותו, ואם גם המחיר מורה על כך, הקונה זכה גם בשוורים.

הרמ"ה¹⁴⁶ סבר שיש לחלק בין צמד ובקר לבין קרון ופרדות. הפרדות טפלות לקרון, "שאינן אומרים נקנה קרון לפרדות אלא נקנה פרדות לקרון", ומכיוון שמכר את

140. שולחן ערוך חו"מ רכ, ח.

141. בבא בתרא עז, ב.

142. מובא ברשב"א בבא בתרא עז, ב, ד"ה אמר ליה.

143. מובא ברמב"ן בבא בתרא עז, ב, ד"ה הא דאמרין.

144. שם.

145. ראו בבא בתרא עח, ב; "אמר אביי רבי אליעזר ורשב"ג ורבי מאיר ורבי נתן וסומכוס ונחום המדי כולו סבירא להו כי מזבין איניש מידי איהו וכל תשמישתיה מזבין". וכתב הרי"ף שם: "והני כולו שיטה אינון ולית הלכתא כחד מינייהו".

146. יד רמ"ה בבא בתרא עז, ב, אות לד.

העיקר, מכר את הטפל. ברם, הבקר אינו טפל לצמד, אלא להיפך, הצמד טפל לבקר, ולכן המוכר את הצמד לא מכר את הבקר, גם אם הוא רתום אליו. גם הרשב"ם¹⁴⁷ כתב שלעניין צמד ובקר הגמרא לא חילקה בין רתומים לשאינם רתומים.

הטור¹⁴⁸ פסק כדעת הר"י מיגש והרמב"ן, שבכל מקרה שבו שני הפריטים מחוברים, קנה את שניהם, וכן כתב גם הרמ"א:

מכר את הצמד לא מכר את הבקר. מכר את הבקר לא מכר את הצמד, אפילו במקום שקורין (מקצתן) לצמד בקר.

הגה: ודוקא שאינן קשורין ביחד, אבל קשורין ביחד, מכורים.¹⁴⁹

הגר"א¹⁵⁰ הסביר שאם מכר את הצמד, מכר גם את הבקר כאשר הם קשורים ביחד, משום שהדמים מודיעים כדברי הרמב"ן. מכאן שלשיטתו הדמים מהווים ראיה כאשר שני הפריטים מחוברים אפילו בחיבור שאינו קבוע, ואפילו כשמכר את הפריט הטפל.

4. הדמים מודיעים כאשר לשני הפריטים אותו השם

בסוגיה אחרת משמע שלעיתים יש למחיר העסקה השפעה על פרשנותה:

איתמר, המוכר שור לחבירו ונמצא נגחן, רב אמר: הרי זה מקח טעות, ושמואל אמר: יכול לומר לו לשחיטה מכרתיו לך.¹⁵¹

אדם מכר לחברו שור והתברר שהוא נגחן וראוי רק לשחיטה, המוכר טען שהבין שמטרת העסקה היא שחיטה ואילו הקונה טען שהתכוון לקנות שור לחרישה. לדעת רב הולכים אחר רוב האנשים, ומכיוון שהרוב קונים שור לחרישה, המקח בטל. לעומת זאת לפי שמואל אין הולכים אחר הרוב, ולכן המוכר יכול לטעון שמכר שור לשחיטה והמקח קיים. הגמרא שאלה מדוע במקרה זה הדמים אינם הוכחה אם השור נקנה לחרישה או לשחיטה: "ולחזי דמי היכי נינהו? לא צריכא דאייקר בישרא וקם בדמי רדיא". תשובת הגמרא היא שמדובר במקרה שבו שוויו של שור לשחיטה הוא כשוויו של שור לחרישה. מכאן שאם שור לחרישה יקר יותר, ניתן להסיק מהמחיר מה הייתה מטרת העסקה.

147. רשב"ם בבא בתרא עז,ב, ד"ה הכי גרסינן צמד זבין ליה.

148. טור חו"מ, רכ.

149. שולחן ערוך חו"מ רכ, ד.

150. ביאור הגר"א חו"מ רכ, ו.

151. בבא בתרא צב,א.

ראשונים¹⁵² הקשו: כיצד ניתן להסיק מהמחיר מה מטרת העסקה, הרי הלכה כחכמים שאין הדמים מודיעים? הר"י מיגש השיב לשאלה זו כך, ורבים מן הראשונים¹⁵³ הסכימו עם תירוצו:

וכתב הרב ר' יוסף הלוי ז"ל בן מגש דלא נחלקו שם אלא בלהכניס בכלל המקח מחמת הודעת הדמים מה שאינו מבואר שהוא בכלל המקח לולי שהדמים ראייה. אבל כאן שאינו אלא לגלות ולהודיע שור זה שלקח למה קנאו, אם לשחיטה אם לרידיא, בכי הא ודאי לכולי עלמא הדמים ראייה.¹⁵⁴

לדברי הר"י מיגש אין הדמים ראייה כאשר מכר "צמד" והקונה טוען שהדמים מוכיחים שגם השוורים כלולים במכירה אף שלא הזכירו אותם. ברם, כאשר מכר שור, ברור שגם שור לחרישה וגם שור לשחיטה כלולים במילה "שור", השאלה היא רק מה מטרת העסקה, ולכך הדמים יכולים להיות ראייה. תירוצו של הר"י מיגש נפסק להלכה בטור¹⁵⁵ ובאחרונים על השולחן ערוך.¹⁵⁶

יש להעיר שאם ידוע שהקונה רגיל לקנות למטרה מסוימת, מפרשים את המקח לפי מטרה זו, אפילו נגד הפרשנות הנובעת מסכום המקח. משום כך אם ידוע שהקונה רגיל לקנות שור לשחיטה, יש לפרש גם עסקה זו על פי דרכו, וכשמכר לו שור נגחן אין לבטל את המקח בטענת מקח טעות. רק בקונה שרגיל לקנות לשחיטה ולחרישה, מועילה ההוכחה משיעור התמורה.¹⁵⁷

גם תרומת הדשן¹⁵⁸ כתב שחכמים מודים שהדמים מודיעים במקום שהדבר אינו מכחיש את עיקר הלשון. המקרה שבא לפניו עסק באדם ששכר שליח עבור י' זהובים, במקום שהמחיר הרגיל הוא ז' זהובים, וטען אחר כך שהשכר כולל גם את הוצאות הדרך. השליח טען שמנהג המקום הוא לשלם לשליח את הוצאותיו בנוסף על שכרו. תרומת הדשן פסק שהדמים מודיעים שהשכר כולל גם הוצאות, ובוזה גם חכמים מודים, מכיוון שהמילה "שכר" יכולה לכלול הוצאות ואין שינוי במשמעותה. מנהג המקום אינו קובע באופן מוחלט שפירוש המילה "שכר" לא

152. ראו: **רשב"ם** שם, ד"ה וליחזי; **תוספות** שם, ד"ה וליחזי; **רמב"ן** שם, ד"ה וליחזי דמי היכי; **רשב"א** שם, ד"ה וליחזי דמי היכי.

153. **רמב"ן** שם, ד"ה וליחזי דמי היכי; **רשב"א** שם, ד"ה וליחזי דמי היכי; **ר"ן** שם, ד"ה וליחזי דמי היכי.

154. **הובא ברשב"א** שם.

155. **טור** חו"מ, רלב.

156. **סמ"ע** רלב, ס; **נתיבות המשפט** רלב, לו.

157. **רמב"ם** מכירה טז, ה; **שולחן ערוך** חו"מ רלב, כג.

158. **תרומת הדשן** א, שכג.

כולל הוצאות, אלא מהווה מעין "רוב" שיש לו משקל במערכת השיקולים שמביאה בחשבון גם את המוחזקות ואת שיעור התמורה.

כך עולה מדברי הרמ"א שעסק במקרה שאדם מכר "חלק" מקרקע שלו, ופסק שבמקרה כזה ניתן לקבוע מה גודל החלק שנמכר על פי המחיר, "אבל במכר אמרינן כבי האי גוונא הדמים מודיעים".¹⁵⁹ כך עולה גם מפסיקת הבית יוסף והרמ"א בעניין נוסף. הבית יוסף¹⁶⁰ חידש שאם אדם השכיר בית לחברו ולא קצב לו זמן, והשוכר הקדים לו שכרו, אין המשכיר יכול להוציאו עד שיכלה זמן השכירות כנגד שכר הדירה ששולם. וכן פסק הרמ"א: "ואפילו לא קצב לו זמן, אפילו הכי מסתמא שכרו נגד מעותיו",¹⁶¹ וכן פסקו קצות החושן¹⁶² וערוך השולחן.¹⁶³

הש"ך¹⁶⁴ חלק על הבית יוסף והרמ"א וטען שהדמים אינם מהווים ראייה גם במקרה שבו אין סתירה בין הדמים לבין הלשון. נתיבות המשפט¹⁶⁵ הצדיק את דינו של הש"ך, שאין ראייה מגובה שכר הדירה למשך השכירות (כאשר לא קצבו זמן), אבל הוא נימק זאת בכך שסתם שכירות שלושים יום. ממילא אם נאמר שהשכיר ליותר זמן על פי גובה התשלום, הרי זה סותר את הלשון. נמצא שבעיקרון הוא דווקא מסכים עם קצות החושן.

5. התמורה מהווה ראייה לתנאי ולא יכוח המוצר

בספר שואל ומשיב¹⁶⁶ הכריע שהדמים מלמדים על תנאים בעסקה כאשר אינם סותרים את הלשון, ויש ללמוד מהדמים על דעת הצדדים בשעת העסקה.¹⁶⁷ הוא מתייחס למעשה המסופר בספר נתיבות המשפט:

שפעם אחת בשעת מלחמה הוצרך המלך לקנות פשתן הרבה בלי מספר, עד שקנו לצרכי פשתן ד' או ה' פעמים יותר רב מכפי שקונין בפעם אחר. והמלך עשה קאנטראקטין (=חוזים) עם הרבה אנשים, והלך ראובן ועשה

159. שולחן ערוך חו"מ רנג, כה.

160. בית יוסף חו"מ שיב.

161. שולחן ערוך חו"מ שיב, א.

162. קצות החושן שיב, ב.

163. ערוך השולחן חו"מ שיב, ה.

164. ש"ך חו"מ שיב, ד.

165. נתיבות המשפט שיב, ד.

166. שו"ת שואל ומשיב רביעאה, ב, רכב.

167. אמנם כאן איננו באים ללמוד מן הדמים אילו פריטים כלולים בעסקה, אם רק הצמד או גם הבקר, אלא שהעסקה הייתה תלויה בתנאי מסוים, אך משמע מדבריו שאין מקום לחלק.

עם שמעון גם כן קאנטראקט על סך רב מפתן, והראה לשמעון קונטראקט מהמלך. ואח"כ הפסיד המלך המלחמה, ולא רצה ליקח הפשתן מראובן כפי הקונטראקט שעשה, והחל הפשתן בכל המקומות. ועכשיו תובע שמעון מראובן שיקח הפשתן ממנו, וליתן לו מעות כפי קנין המועיל שעשה עמו, ונתן לו חילוף כתב שנכתב בו כל מי שמוציאו.¹⁶⁸

השואל ומשיב פסק במעשה זה שראובן אינו צריך ליקח את הפשתן, מכיוון שהתחייב בתנאי שהמלך יקנה ממנו ביוקר, וההוכחה לכך היא ממה שהתחייב עליו מחיר כפול. כך כתב גם בשו"ת בית אפרים.¹⁶⁹

בהמשך לכל האמור פסק בשו"ת פני משה¹⁷⁰ שהתמורה מעידה על איכות המוצר,¹⁷¹ וכאשר יש פער בין המחיר לאיכות הרי זה מקח טעות, דבריו הובאו בשו"ת דברי חיים:

אפילו שהיה במונח שהכל מין אחד הוא מכל מקום כיון שמה שמכר לו אינו שוה לשליש ולרביע מהערך שמכר לו אם כן מסתמא כי קנה ממנו, יפה קנה, שהדמים מודיעים... דהדמים מודיעים היכי שאין מכחישים את עיקר הלשון.¹⁷²

מכאן הסיק בשו"ת דברי חיים (שם) שמי ששילם מחיר גבוה ונמצא שקיבל מוצר באיכות נמוכה יכול לבטל את העסקה מדין מקח טעות ולא מדין אונאת מחיר:

ואם כן בנידון דידן שבא בשאלה שקנאו יותר הרבה על חד תלת מדמי שווי' ודאי שהוא בחשבו שהוא יפה והרי הוא כאלו הזכירו לו בפירוש יפה ונמצא גרוע שגם בזה חוזר לעולם אפילו בדליכא אונאה בדמים.

וכן כתב בשו"ת נוכח השולחן:

והשתא דאתינא להכי דהדמים מודיעים וכל שנמצא גרוע ואינו שוה בדמים חוזר לעולם, אמינא דגם במכר לו רעות ונמצא רעות ביותר אם אין הדמים מודיעים דהיינו שאלו הרעות ביותר שוים כמו שקנה, אלא שאין הלוקח רוצה בהם מפני הרוע שנתחדש לו בהן, אז אין יכול לחזור בו.¹⁷³

168. נתיבות המשפט רל, א. ראו התייחסות למעשה זה גם בשו"ת נטע שעשועים, מה"מז.

169. בית אפרים חו"מ, ל.

170. שו"ת פני משה (בבבנישתי) ב, נה.

171. תודתי לרב עדו רכניץ על המקורות בעניין זה.

172. שו"ת דברי חיים חו"מ א, לו.

173. שו"ת נוכח השולחן חו"מ, י.

לדבריו, כאשר סוכם על מכירת מוצר גרוע ("רעות") והתברר שהוא גרוע מאוד ("רעות ביותר"), אלא שהאיכות מתאימה למחיר הנמוך מאוד – לא ניתן לבטל את העסקה. בהמשך הוא למד כך גם מדברי הנודע ביהודה,¹⁷⁴ וכתב שהרדב"ז¹⁷⁵ חולק על כך מכיוון שלא הזכיר סברה זו בתשובה בה עסק.

אמנם, נוכח השולחן רצה ליישב את המחלוקת ולחלק בין מקרה שבו לא סוכם דבר על איכות המוצר, שחזקתו שהאיכות טובה, והתברר שמדובר במוצר באיכות גרועה אלא שהמחיר היה מתאים לאיכות רגילה – אז המחיר מהווה ראיה וניתן לבטל את העסקה. לבין מקרה שבו הובטח מוצר באיכות גרועה ונמצא מוצר באיכות גרועה מאוד – שם המחיר המתאים למוצר גרוע אינו מהווה ראיה ואין זה מקח טעות, מכיוון שאין הבדל מהותי בין מוצר גרוע למוצר גרוע מאוד. בהמשך הוא הוסיף ודייק מדברי התשב"ץ¹⁷⁶ שהוא חולק על שיטת הפני משה, מכיוון שלא הזכיר את סברתו. אולם למעשה הכריע בשו"ת נוכח השולחן כדעת הפני משה מפני שהמוכר מוחזק בכסף.^{177, 178}

6. הודעת דמים בקרקע

הגמרא¹⁷⁹ עוסקת במקרה של מחלוקת בין מוכר לקונה בשאלה מה נכלל במכירת מבנה גדול, ואמרה שהמוכר "בית" לחברו בבניין גדול, לא מכר את כל הבניין אלא בית (חדר) אחד בלבד. יש מהראשונים שהקשו מדוע לא נבחן את שיעור התמורה, ואם שילם למוכר מחיר של בניין נסיק שקנה את כולו, כי הדמים מודיעים? בהקשר הנדון כאן מצאנו שלוש תשובות:

174. שו"ת נודע ביהודה קמא, חו"מ, לב (בתשובת נוכח השולחן המופיעה בפרויקט השו"ת ההפניה היא לשו"ת נודע ביהודה חו"מ, י, אולם ככל הנראה מדובר בטעות). המשפט בשו"ת נודע ביהודה שממנו דיין נוכח השולחן הוא: "אמנם לפי לשון אגרת שלו עשו עמו המותר בעד שכרו וא"כ יפה פסק מעלתו שהרי אין כאן מותר כלל ונתאנה בשכרו לגמרי".

175. שו"ת רדב"ז ד, רע; אלף שמא.

176. שו"ת תשב"ץ ד (חוט המשולש) א, ח.

177. ראו גם תשובת מהר"ם מטיקטין, תלמיד הרמ"א, פורסמה ע"י הרב אריה פרייזלר, "תשובות מהר"ם מטיקטין שהושמטו מספרי הרי"ף המצויים", מוריה שנה 28, גיליון ח"ט (שלב-שלג), אב תשס"ז, עמ' כג, שכתב שיהודי שקנה חבית דבש מגוי במחיר נמוך במיוחד היה אמור לדעת שמדובר בדבש מסוג גרוע, ואסור היה לו למכור אותו במחיר רגיל לאחרים.

178. ראו גם: שו"ת שבט הלוי א, ז, שדן בשאלה האם קביעת מחיר נמוכה שקולה להצהרה ברורה שמדובר במוצר גרוע, או שמא יש לומר זאת במפורש. תשובתו היא שהמחיר אינו ראיה ברורה וידועה לכול, ולכן יש לומר לקונה שמדובר במוצר באיכות גרועה. אין מתשובה זו ראיה מה יהיה הדין בדיעבד.

179. בבא בתרא סא, ב.

1. ראשונים רבים כתבו שרק רבי יהודה סובר שהדמים מודיעים, והסוגיה היא כדעת חכמים שהם הרוב, והלכה כמותם.¹⁸⁰ לפי זה, במקרים שחכמים מודים שהדמים מודיעים, כגון שההוכחה משיעור התמורה אינה סותרת את לשונו, יש הוכחה מהדמים גם בקניית קרקע.

2. הרשב"ם ענה שאין הדמים מודיעים במכירת קרקע, מכיוון שאין אונאה לקרקעות. כנגדו טענו התוספות וראשונים נוספים שהכלל "אין אונאה לקרקעות" הוא גזרת הכתוב, ואין להסיק ממנו שאין שווי ידוע לקרקע!

3. ר"י בתוספות ענה שבקרקע לא שייך לומר "הדמים מודיעים", מכיוון שכאשר קרקע מסוימת חשובה לאדם, הוא עשוי להוסיף על שוויה כדי לקנותה.¹⁸¹ כאמור לעיל הרמ"א פסק שהדמים מודיעים גם במכירת קרקע (כאשר מכר "חלק" בלתי מוגדר מהקרקע) וגם בשכירות קרקע ללא הגבלת זמן. מכאן שהוא פסק כדעת הראשונים שהדמים מודיעים בקרקע כמו במיטלטלין, כגון במקום שאין הדבר סותר את לשונו. וכך היא מסקנת קצות החושן.¹⁸²

7. סיכום

המוכר דבר לחברו, והקונה טוען שהמכירה כללה פריטים נוספים ומביא ראיה משיעור התמורה שנקבעה – הלכה כדברי חכמים שאין הדמים מודיעים, ואין להסיק משיעור התמורה מה נכלל בעסקה. אולם אם הפריטים הנוספים מחוברים לפריט העיקרי אפילו בחיבור זמני (כגון, חיבור בין חמור לעגלה) וגם יש התאמה למחיר שנקבע – אזי הם כלולים בעסקה.

כאשר יש ויכוח אם המכירה התייחסה לפריט א' או לפריט ב', ושני הפריטים הם בעלי אותו שם (כגון שור לחרישה ושור לשחיטה), ניתן להכריע על פי התמורה שנקבעה. בהתאם לכך ניתן להביא ראיה מסכום המקח בכל מקום שהדבר אינו סותר את הלשון שהשתמשו בה. שיעור התמורה יכול להוות ראיה לקיומם של תנאים בעסקה שלא נאמרו, וכן לאיכות המוצר שנמכר.

באותם מקרים שבהם הדמים מודיעים, אין חילוק בין מכירת מיטלטלין למכירת קרקע או לשכירות קרקע.

180. תוספות שם, ד"ה שמע מינה בתירוצם הראשון; הרמב"ן שם, ד"ה פירש ה"ר שמואל; הרשב"א שם, ד"ה לא צריכא; הר"ן שם, ד"ה לא צריכא.

181. כך כתב גם בספר עליות דרבנו יונה שם, ד"ה קמ"ל.

182. קצות החושן שיב, ב.

ז. סיכום דיני פרשנות חוזים בהלכה

כוונת הצדדים מול לשון השטר

1. בדרך כלל הולכים אחר הפרשנות המילולית של החוזה.
2. כאשר יש "אומדנא דמוכח" שכוונת הצדדים שונה מהכתוב בחוזה – הכוונה גוברת על לשון השטר.
3. לדעת המהרש"ם הולכים אחר הכוונה נגד לשון השטר גם כאשר אין "אומדנא דמוכח", לפחות שלא להוציא ממון.

יד בעל השטר על התחונה

4. מקובל שבספק בפרשנות חוזה חל הכלל "יד בעל השטר על התחונה", שמשמעו שלא ניתן להוציא ממון מהמוחזק, אולם אם התובע תפס את ממונו של הנתבע הוא יכול להמשיך ולהחזיק בו על סמך השטר המסופק.
5. נחלקו פוסקים מה הדין כשיש ספק בלשון קבלה (שובר). יש אומרים שמכיוון שבעל הקבלה הוא המוחזק ידו על העליונה, אולם יש אומרים שגם בקבלה יד בעל השטר על התחונה, והקבלה המסופקת אינה גוברת על השטר הברור.
6. כאשר יש ספק בפירוש חוזה, אולם אחת האפשרויות הרבה יותר סבירה – יש להעדיף אותה ואף להוציא ממון על פיה. כאשר היא סבירה מעט יותר כתב המהרי"ק שאין להוציא ממון.
7. כאשר יש ספק אם תנאי בחוזה הוא מנוגד להלכה, כתב בספר באר שבע שמספק יש להעדיף את ההלכה. אולם הערנו כי ייתכן שבימינו אין הדין כן. כאשר אחת האפשרויות בפרשנות החוזה מבטלת את תוקפו לגמרי, או מונעת את יישומו – יש לבחור בפרשנות האחרת. כמו כן ראינו כי ישנה מחלוקת אם שטר שנכתב בו "דלא כטופסי דשטרי" יש לפרשו לטובת בעל השטר, כי יד בעל השטר על העליונה, או שמא גם כאן הכלל הוא "יד בעל השטר על התחונה".
8. לא מצאנו בהלכה מקור לכך שיש לפרש הסכם לרעת מי שניסח אותו.

לשון יתרה בשטר

9. ישנן סוגיות הקובעות שכל לשון יתרה בשטר באה להוסיף דבר. לעומת זאת יש סוגיה שהמליצה להוסיף לשון יתרה ל"שופרא דשטרא", כלומר להבהרת היקף השטר כפי שהוא, ממנה משמע שאין לרבות דברים נוספים על בסיס הלשון היתרה.

10. לדעת חלק מן הפוסקים (רמ"ה, רדב"ז) הכלל הוא שלשון יתרה באה להוסיף ולחדש דבר, אלא אם כן יש בה צורך כדי להבהיר פרט מסוים או כאשר אין מה להוסיף. כמו כן, הרדב"ז כתב שמדקדקים בלשון שטר רק כאשר הכותב הוא אדם המדייק בלשונו, אולם משטר משובש לא ניתן לדייק ולרבות. מכאן אפשר להסיק שבימינו כאשר רוב הציבור אינו בקיא בדיני חוזים שבהלכה, קשה לדייק מעצם הריבוי. אמנם מסתבר שניתן לרבות כאשר הלשון מרבה במפורש כגון "בכל דרך שהיא", "בכל אופן שירצה", וכדומה.

11. לדעת הר"ן לשון יתרה לטובת המוחזק (כגון, מוכר) באה להוסיף דבר, וצריך לדקדק מה ללמוד ממנה, אולם לשון יתרה לטובת המוציא מחברו (כגון, קונה) באה ל"שופרא דשטרא" כדי למנוע ויכוחים בנוגע למה שכבר הוסכם, ואין ללמוד ממנה תוספת כלשהי.

12. בתשובה אחת הרשב"א כתב שלא ניתן בימינו לדייק מלשון השטר, למעט מקום שבו חז"ל דייקו. לעומת זאת בתשובות אחרות הרשב"א עצמו דייק מלשון מיותרת שהובאה בשטרות. האחרונים האריכו בתירוצים שונים לסתירה זו, וכן השולחן ערוך הביא מגוון של דעות, ולא ברור כדעת מי הוא פסק להלכה.

סתירות בשטר

13. כאשר נכתבו בחוזה שני פרטים הסותרים זה את זה, אם אפשר מפרשים את השטר באופן המיישב את הסתירה. אולם נחלקו אחרונים אם מפרשים אפילו באופן דחוק כדי ליישב את הסתירה.

14. אם אי אפשר ליישב בין שני הפרטים הסותרים – הולכים אחר התחתון, מפני שהוא נכתב מאוחר יותר. היו שני הפרטים תלויים זה בזה, שאין לומר שהצדדים חזרו בהם מהראשון, ספק אחר מי הולכים ועל כן יד בעל השטר על התחתונה.

15. חוזה מודפס שהוסיפו בו סעיף בכתב יד מסתבר שהוא האחרון והולכים אחריו. כאשר עורכים חוזה במעבד תמלילים לרוב אי אפשר לדעת איזה סעיף הוא האחרון ולכן יד בעל השטר על התחתונה.

16. כאשר קיימת סתירה בין שני עותקים של החוזה: לדעת הרדב"ז המוציא מחברו עליו הראיה, ואם לא מצא ראיה, הנתבע יישבע ויפטר. לדעת שער משפט הואיל ואין אפשרות לדעת איזה מהם הוא האחרון לכן יד בעל השטר על התחתונה. אם אפשר לדעת איזה מהם הוא האחרון: אם חתומים שני

- הצדדים בלבד הולכים אחר האחרון, אם חתומים עדים הולכים אחר הראשון מחמת הכלל "כיון שהגיד שוב אינו חוזר ומגיד".
17. כאשר היו שלושה עותקים ונמצא הבדל בין אחד מהם לבין השניים האחרים: לדעת הרדב"ז הולכים אחר הרוב, אולם לדעת שער משפט אין הולכים אחר הרוב במקום שייתכן שחזרו בהם. כאשר נכתבו בשטר שני זמנים ואין התאמה ביניהם, כגון היום בשבוע והתאריך בחודש, רבי אליעזר ב"ר שמשון תולה בכל מה שאפשר לתלות כדי להכשיר את השטר, ואילו רבנו תם פוסל את השטר. השולחן ערוך פסק כדעה הראשונה, הרמ"א השיג עליו רק בהלכות גיטין החמורות (ומשמע שבדיני ממונות יסכים לו).
18. כאשר נראה מתוך השטר שיש עדיפות לאחת הלשונות והשנייה נכתבה בטעות – יש לתת עדיפות ללשון הסבירה.

הדמים מודיעים – מחיר העסקה כגורם בפרשנות החוזה

19. המוכר דבר לחברו, והקונה טוען שהמכירה כללה פריטים נוספים ומביא ראיה משיעור התמורה שנקבעה – הלכה כדברי חכמים שאין הדמים מודיעים, ואין להסיק משיעור התמורה מה נכלל בעסקה. אולם אם הפריטים הנוספים מחוברים לפריט העיקרי אפילו בחיבור זמני (כגון, חיבור בין חמור לעגלה) וגם יש התאמה למחיר שנקבע – הם כלולים בעסקה.
20. כאשר יש ויכוח אם המכירה התייחסה לפריט א' או לפריט ב', ושני הפריטים הם בעלי אותו שם (כגון שור לחרישה ושור לשחיטה), ניתן להכריע על פי התמורה שנקבעה. בהתאם לכך ניתן להביא ראיה מסכום המקח בכל מקום שראיה זו אינה סותרת את הלשון שהשתמשו בה. שיעור התמורה יכול להוות ראיה לקיומם של תנאים בעסקה שלא נאמרו, וכן לאיכות המוצר שנמכר.
21. באותם מקרים שבהם הדמים מודיעים, אין חילוק בין מכירת מיטלטלין למכירת קרקע או לשכירות קרקע.

כללי השלמה¹⁸³

22. צדדים שהייתה ביניהם התקשרות על בסיס הסכם שנכרת ביניהם וכלל פרטים שונים, ואחר כך התקשרו שוב בעסקה נוספת ובהסכם החדש חזרו על חלק מפרטי ההסכם הקודם והחסירו פרטים – יש להשלים על פי מה שסיכמו בהסכם הראשון. זאת, על פי הכלל ש"כל העושה על דעת ראשונה הוא

183. להרחבה בעניין זה ראו: הרב הלל גפן, "כללי השלמה: השלמת פרטים שלא הוגדרו בחוזה", משפטי ארץ ד: חוזים ודיניהם, עמ' 67-76.

- עושה". השלמת הפרטים על פי מנהגם של שני הצדדים להתקשרות גוברת על מנהג העולם.
23. כלל זה בא לידי ביטוי בתחומים הלכתיים מגוונים, כגון, שכירות בתים, שכירות עובדים, שדכנות, שותפות וכדומה.
24. כאשר הצדדים לא כרתו הסכם חדש, אלא המשיכו את ההתקשרות בשתיקה, נחלקו הפוסקים. יש מי שכתבו (ש"ך, סמ"ע) שכל פרטי ההסכם הראשון חלים על ההתקשרות החדשה, ויש מי שכתבו (רמ"א, מחנה אפרים) שאין הדבר כך.
25. גם כאשר בהסכם החדש ישנם פרטים שהשתנו ביחס להסכם הקודם ישנה מחלוקת. לדעת הלבוש גם במקרה זה יש להשלים את הפרטים שאין התייחסות אליהם לפי ההסכם הקודם, ולדעת הש"ך אין ללמוד מההסכם הקודם.
26. מסתבר שכאשר מדובר על פרטים שבוודאי היו חלק מההסכם, כגון, מועד תשלום ומקום האספקה, יש ללכת אחר מנהג הצדדים בכל מצב לדעת כל הפוסקים.